

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
KULTŪRAS UN SOCIĀLĀS ANTROPOLOĢIJAS STUDIJU
PROGRAMMA

**IZDZĪVOŠANAS STRATĒGIJAS PILSĒTVIDĒ:
DZĪVE PATVERSMĒ**

BAKALaura DARBS

Autors: Kristians Zalāns
Stud. apl. kz10037
Darba vadītāja: Dr. Ieva Raubiško

RĪGA 2013

ANOTĀCIJA

Šī bakalaura darba tēma ir "Izdzīvošanas stratēģijas pilsētvidē: Dzīve patversmē". Katru gadu pieaugot patversmes iemītnieku skaitam Rīgā arvien aktuālāka kļūst bezpajumtniecības problemātika. Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot kas un kā ietekmē patversmē dzīvojošu bezpajumtnieku. Mērķa sasniegšanai patversme tiek aplūkota aģentūras kontekstā, īpaši pievēršoties bezpajumtnieku rīcībspējai.

Darbs ir sadalīts sešās nodaļās. Pirmajā un otrajā darba nodaļā tiek aplūkotas attiecīgi aģentūras un nabadzības teorijas, radot darba teorētisko bāzi un ievietojot pētījumu jau esošajā antropoloģiskā debatē. Trešajā nodaļā tiek aprakstīts lauka pētījums, tā norise un izmantotā metodoloģija. Ceturtā darba nodaļa sniedz vispārīgu pētīto struktūru aprakstu. Piektajā nodaļā tiek veikta iegūto datu prezentēšana un analīze pielietojot aģentūras perspektīvu. Sestā nodaļa ir veltīta secinājumiem un priekšlikumiem, gan saistībā ar patversmes darbību, gan tālāku problemātikas pētniecību.

Bakalaura darbs satur 51 lappusi, 1 pielikumu, tā sagatavošanā izmantots 51 literatūras un informācijas avots.

Atslēgas vārdi: patversme, aģentūra, bezpajumtniecība, dienas centrs, nabadzība, līdzdalības novērojums.

ANNOTATION

The topic of this bachelor's thesis is „Survival strategies in urban environment: Life in a shelter“. With number of shelter residents increasing every year, the problem of homelessness becomes more relevant. The aim of this research is to realize and distinguish what affects a homeless person living in a shelter. To achieve this aim, shelter is examined through the frame of agency with particular focus on conscious capability of the individual.

The thesis consists of six chapters. The first two chapters discusses theories of agency and poverty, creating the theoretical basis and placing this work within the wider anthropologic debate. The third chapter focuses on field research, its methodology and conduction. The fourth chapter offers a general description of particular shelter structures. In the fifth chapter, acquired data are analyzed through the perspective of agency. The final chapter is devoted to conclusions and recomendations for further research and management of shelter.

The research paper contains 51 pages, one annex and 51 informantion and literature sources.

Key words: homeless shelter, agency, homelessness, day care center, poverty, participant observation.

SATURS

IEVADS	5
1. AĢENTŪRA ANTROPOLOĢISKĀ PERSPEKTĪVĀ	7
1.1. Aģentūras definēšana	7
1.2. Aģentūra pret struktūru	8
1.3. Aģentūra un varas attiecības	9
1.4. Aģents kā nozīmes subjekts	10
1.5. Aģentūra kā rīcībspēja	11
2. NABADZĪBA ANTROPOLOĢISKĀ PERSPEKTĪVĀ	14
2.1. Nabadzības definēšana	14
2.2. Nabadzības aplis	15
2.3. Nabadzības kultūra	16
2.4. Nabadzības marginalizācija	17
3. PĒTĪJUMA PAR AĢENTŪRU BEZPAJUMTNIEKU PATVERSMĒ METODOLOĢIJA	19
3.1. Pētījumā izmantotās metodes	19
3.1.1. Līdzdalības novērojums	19
3.1.2. Lauka darba dienasgrāmata	19
3.1.3. Nestrukturētas intervijas	20
3.2. Pētījuma ētika	21
3.3. Pētnieka pozīcijas izvērtējums. Pašrefleksija	22
3.4. Pētījuma datu analīzes apraksts	23
4. STRUKTŪRU RAKSTUROJUMS	25
4.1. Bezpajumtnieku patversmes vispārīgs raksturojums	25
4.2. Dienas centra vispārīgs raksturojums	26
5. BEZPAJUMTNIEKU PATVERSMĒ AĢENTŪRAS PERSPEKTĪVĀ	28
5.1. Varas attiecības	28
5.2. Ierobežota socializēšanās, ierobežota rīcībspēja	33
5.3. Rīcībspēja ierobežotu resursu kontekstā	36
6. SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	43
IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI	48
PIELIKUMI	51
1.Pielikums. Dienas centrs	51

IEVADS

Šī brīža bezdarba līmenis Latvijā ir apmēram 11 procenti, kas, lai gan ir krietni zemāks, salīdzinot ar Latvijas ekonomiskās krīzes saspringtākajā periodā sasniegtajiem 22 procentiem, tomēr ir vērtējams kā augsts.¹² Janvārī vien bezdarbnieka statuss tika piešķirts vairāk nekā 13 000 cilvēku.³ Bezdarbs ir cieši saistīts ar nabadzību – 2012. gadā 38 933 Rīgas pilsētas iedzīvotāji tika atzīti par trūcīga cilvēka statusam atbilstošiem.⁴

Šāda situācija nepastāv izolēti no vispārējiem sociālekonomiskiem apstākļiem, kuros darba un resursu trūkums var novest pie dzīvesvietas zaudējuma. Saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā piedāvāto definīciju, naktspatversme ir sociāla institūcija, kas personām bez noteiktas dzīvesvietas vai krīzes situācijā nonākušām personām nodrošina naktsmītni, vakariņas un personiskās higiēnas iespējas.⁵ Rīgā šobrīd darbojas septiņas naktspatversmes, kas savā starpā atšķiras gan institucionāli (piemēram, patversme "Zilais krusts" darbojas kristiešu draudzes ietvaros), gan arī pēc uzbūves – pastāv gan atsevišķas vīriešu/sieviešu, gan jaukta tipa patversmes.⁶ Tikai divas (viena sieviešu, viena vīriešu) patversme darbojas ar tiešu un pilnīgu Rīgas domes finansiālo atbalstu. 2013. gada janvārī Rīgas pilsētā vidēji ik nakti patversmes pakalpojumus izmantoja aptuveni deviņi simti cilvēku.⁷

Pēdējo gadu laikā Latvijā ir veikti pētījumi par bezpajumtniecību saistot to ar sociālo kapitālu (Leiškalne, 2011), kā arī apmaiņas tīkliem un reciprocitāti zupas virtuvēs (Krieķe, 2012). Šajos darbos ir aplūkota bezpajumtnieka sociālā dzīve – līdzšinējo sociālo attiecību maiņa un jaunu izveide, kā arī uzturēšana situācijā, kad cilvēks ir palicis bez pajumtes. Tāpat, aptuveni reizi gadā bezpajumtnieku patversmēm pastiprināti uzmanību pievērš dažādi mediji, taču ar kvalitatīvu ievirzi veiktie žurnālistu pētījumi līdz šim ir koncentrējušies drīzāk uz sadzīves apstākļu dokumentēšanu un darbinieku provocēšanu.⁸

¹ Nodarbinātības Valsts Aģentūra (2013) *Bezdarba rādītāji reģionos un pilsētās 2013.gada martā salīdzinājumā ar 2013.gada februāri* Sk. 12.05.2013. <http://www.nva.lv/index.php?cid=6&mid=444&txt=448&t=stat>

² Nodarbinātības Valsts Aģentūra (2013) *Bezdarba rādītāji un NVA aktivitātes 2009.gada janvārī* Sk. 03.03.2013. <http://www.nva.lv/index.php?cid=6&mid=272&txt=273&t=stat>

³ Nodarbinātības Valsts Aģentūra (2013). *Bezdarba rādītāji reģionos un pilsētās 2013.gada martā salīdzinājumā ar 2013.gada februāri* Sk. 12.05.2013 <http://www.nva.lv/index.php?cid=6&mid=444&txt=448&t=stat>

⁴ Rīgas domes labklājības departaments *Sociālā sistēma un veselība 2011. gadā* Sk. 17.04.2013. http://www.ld.riga.lv/tl_files/aktualitates/Projketi%20ERAF/Gadagramata%202012.pdf

⁵ Likums *Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums* Sk. 03.05.2013. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488>

⁶ Rīgas domes labklājības departaments *Naktspatversmes* Sk. 27.03.2013. <http://www.ld.riga.lv/naktspatversmes.html>

⁷ Rīgas patversmes/naktspatversmju klientu skaits 2013. gada janvārī (sagatavots pēc pieprasījuma).

⁸ Piemēram, *Klubs*, (2009:3) *Vai viegli būt bomžim?* Sk. 27.05.2013. <http://www.easyget.lv/zurnali/read/10921/>

Šī pētījuma fokuss, iekļaujoties plašākā nabadzības diskursā, ir aģentūra bezpajumtnieku patversmē.

Šajā bakalaura darbā bezpajumtniecība tiks aplūkota kā ikdienas realitāte, aprakstot dzīvi bezpajumtnieku patversmē kā kopīgā nabadzīgu cilvēku uzturēšanās vietā. Darba mērķis ir aplūkojot bezpajumtniecību no aģentūras pozīcijām, noskaidrot kā un kādi apstākļi un aģenti ietekmē patversmes iedzīvotāju, tā radot iespēju loku – rāmi, kura ietvaros tiek praktizētas dažādas izdzīvošanas stratēģijas. Pārfrāzējot – darba mērķis ir saprast kā ir **būt** patversmē dzīvojošam bezpajumtniekam; noskaidrot, kas ietilpst bezpajumtnieka ikdienā un kāda nozīme šīm ikdienas norišu sastāvdaļām ir cilvēka un pašas patversmes eksistencē.

Darba mērķa sasniegšanai tika izvirzīti sekojoši uzdevumi:

1. Apgūt antropoloģisko literatūru, kas aplūko nabadzību, bezpajumtniecību un aģentūru, rodot izpratni par nabadzības problemātiku, un izveidot darba teorētisko ietvaru, kas balstās aģentūras un nabadzības konceptos.
2. Aprakstīt patversmē valdošās varas attiecības.
3. Apzināt aģentūras izpausmju veidus un nozīmību dzīvojot bezpajumtnieku patversmē.

Galvenie pētījuma jautājumi:

1. Kādas funkcijas bezpajumtnieku dzīvēs pilda patversme?
2. Vai un kā nabadzība tiek problematizēta bezpajumtnieku vidū?
3. Kādas attiecības un to izpausmes pastāv iemītnieku un iemītnieku – darbinieku starpā?
4. Kas un kāpēc bezpajumtniekus attur vai rosina veikt izmaiņas savā ikdienā?

Sniedzot atbildes uz šiem jautājumiem, cerams, izdosies kļiedēt daudzus mītus un nostāstus, kas skar bezpajumtniekus kā sociālu grupu kopējā Rīgas un Latvijas sabiedrībā.

Šis darbs sastāv no trim galvenajām nodaļām. Darba teorētiskā daļa plašāk iepazīstina ar darba problemātiku, kā arī tālāk darbā lietotajiem konceptiem, tajā nodalīti tiek aplūkotas aģentūras un nabadzības teorijas. Metodoloģijas daļā ir aprakstīta empīrisku datu vākšanas gaita, izmantotās metodes, pieeja pētāmajam laukam un ētikas problēmas, kas atklājās darba gaitā. Analīzes daļa ir strukturēta trīs apakšnodaļās, sākotnēji raksturojot vispārējo situāciju patversmē un dienas centrā, pēc tam pievēršoties šīm iestādēm no aģentūras pozīcijām, un visbeidzot izvēršot diskusiju un izdarot secinājumus, kā arī sniedzot ieteikumus bezpajumtniecības problēmas tālākai izpētei un risināšanai.

1. AĢENTŪRA ANTROPOLOĢISKĀ PERSPEKTĪVĀ

1.1. Aģentūras definēšana

Aģentūras un struktūras pretnostatījums sociālu teoriju ietvarā pēc savas būtības var tikt pielīdzināts pretnostatījumam, kas antropoloģijā jau tiek uzskatīts par klasisku un diez vai līdz galam atrisināmu dihotomiju – dabas un kultūras dalījumam (skatīt MacCormack, 1980). Aģentūras jēdziens ir izteikti saistošs dažādiem sociāliem teorētiķiem; tā lietošanas pirmsākumos, 20. gadsimta sākumā tas tika izmantots, galvenokārt, strukturālisma ietvaros, lai radītu izpratni par struktūras konceptu un struktūru darbības principiem.

Laika gaitā aģentūras jēdziens ir ticis lietots plaši, piemēram, marksisma ideju attēlošanai, saistot aģentūru ar ideoloģiskām praksēm, runājot par kapitālistiskas sabiedrības ideoloģijas nostiprināšanu ģimenēs, skolās un darba tirgū (skatīt Althusser, 1970). Tajā pašā laikā Pjērs Burdjē (Pierre Bourdieu) aģentūras konceptu plaši izmanto *habitus* teorijas ietvaros, kā arī attālinoties no idejas par indivīda piederību, galvenokārt, kādai sociālai šķirai, aprakstot viena indivīda iespējamo piederību dažādām jomām, kā aģentam dažādos laukos (piemēram politikā, zinātnē, izglītībā) (Bourdieu, 1986). Apzinoties vismaz pāris no iespējamajiem termina lietošanas kontekstiem ir iespējams pievērsties konkrētākām tā definīcijām.

Aģentūra kopumā tiek skaidrota kā sociālu indivīdu saskarsme un līdzdalība dažādās vidēs; iesaistīšanās, kas reproducē un pārveido struktūras; interaktīva atbilde uz problēmām, kas veidojas mainoties vēsturiskām situācijām (Emirbayer and Mische, 1995: 963). Šāda aģentūras definīcija saista aģentu ar struktūru, laiku un citiem aģentiem. Domājot par nebeidzamu aģenta kā aktīva elementa iedarbību uz citiem aktīviem elementiem – aģentiem, situācija šķiet diezgan izprotama. Taču brīdī, kad struktūrai ir jāpiedēvē aktīva vai pasīva pozīcija attiecībā pret aģentu, uzdevums kļūst sarežģītāks, jo, apzinoties aģenta iespēju ietekmēt struktūru un saprotot, ka struktūra viennozīmīgi ietekmē aģentu (nav iespējams būt aģentam attiecībā pret struktūru, ja nepastāv struktūras – aģenta attiecības), nav iespējams kādu no abām pusēm saukt par viennozīmīgi aktīvu vai pasīvu, tāpat kā apgalvot, ka pastāv subjekta – objekta attiecības. Dažādu teorētiķu (Giddens, 1984; Simmel, 1976) viedokļi šajā jautājumā atšķiras no manis paustā, tāpēc paskaidrošu savu pozīciju attiecībā uz subjekta – objekta attiecībām aģentūras kontekstā.

Luijs Altisērs (Louis Althusser) savā esejā *Reply to John Lewis* (Althusser, 1973: 33-100) apgalvo, ka cilvēks var būt aģents, proti, sociāls indivīds tikai tad, ja tam ir *subjekta forma*, definējot subjekta formu kā formu, kas piemīt katram indivīdam vēsturiskas eksistences

perspektīvā. Lai gan pats Altisērs subjekta formu šajā izteikumā saista ar konkrētiem vēsturiskiem apstākļiem, aģenta un struktūras dalīts aplūkojums, katru aplūkojot kā atsevišķu, pašu par sevi pastāvošu, vien spēj pietuvināt problēmas atrisinājumu. Šāds skatījums ļauj aplūkot aģentūru plašāk, saistot to vairāk ar pašu indivīdu, nevis struktūru.

Vienu no šādām nesenākajām un kodolīgākajām aģentūras definīcijām veido Krisa Bārķera (Chris Barker) veiktā koncepta analīze, kas to apraksta kā indivīda kapacitāti neatkarīgi rīkoties un pieņemt patstāvīgus lēmumus, veikt brīvas izvēles (skatīt Barker, 2005). Šajā definīcijā sākotnēji aģentūrai neizbēgamā struktūras klātbūtne jau ir noklusēta, un noteikti neieņem centrālu pozīciju. Tā kā šajā darbā tiks izmantota tieši šī aģentūras definīcija, kas ir vērtējama kā diezgan plaša, koncepta dziļākai izpratnei tomēr ir nepieciešams aplūkot arī aģentūras sākotnēji nesaraucamās attiecības ar struktūru.

1.2. Aģentūra pret struktūru

Varas attiecību un struktūru, kā arī bināru opozīciju saskatīšana sabiedrībā un tās veidotajos konceptos ir bijusi nozīmīga antropoloģijā gandrīz kopš tās pirmsākumiem un nodarbinājusi dažādus sociālo attiecību pētniekus (Elias, 1978; Bourdieu, 1977) gandrīz gadsimtu, kas rezultējās tādu domāšanas modeļu kā strukturālisms un post-strukturālisms izveidē.

Mārgareta Ārčere (Margaret Archer) apgalvo, ka strukturāli procesi rodas tikai caur cilvēku aktivitātēm, un ir iedarboties spējīgi tikai kādas aktivitātes brīdī (Archer, 1996: 307). Turpinot šo domu tiek rakstīts, ka aģents un aģentūra rodas tikai tādēļ, ka sabiedrībā nav iespējama mūžīga, visiem tās locekļiem apmierinoša resursu sadale, kā arī individuālas iesaistīšanās sabiedrības lomā sadalē dēļ. Šādas darbības, savukārt, ir iespējamās nepārtrauktas sevis apzināšanās dēļ, kas robežojas ar personīgās identitātes konceptu (Archer, 1996: 308-313).

Tiek norādīts uz aģentūru kā *sociāla indivīda* konceptu, tātad arī struktūrai šajā izpratnē ir jābūt sociālai, piemēram, valstij resursu sadalē un ģimenei tēva/mātes lomu ieņemšanas gadījumā. Vēlāk savā darbā *Culture and agency: the place of culture in social theory* autore norāda, ka ir iespējama sevis apzināšanās ārpus sociālas situācijas, taču sociāla indivīda koncepts ir saistīts tieši ar sabiedrību (Archer, 1996: 86-116).

Šajā kontekstā man šķiet noderīgi uzdot hipotētisku jautājumu – vai cilvēkam atrodies savas ģimenes mājā vienam pašam viņš ir aģents attiecībā pret māju? Ja mēs atvirzāmies no idejas par māju kā par vidi ar sociālām detaļām, piemēram, tajā esošo sievas ķemmi, cilvēks, kas sevi apzinās var iziet no mājas vai nokrāsot tās sienas, proti, ietekmēt māju subjekta –

objekta attiecībās. Šajā nozīmē cilvēks varētu īstenot savu aģentūru, ja apzinātos savas un mājas attiecības; tas kļūtu par aģentu, kas ietekmētu objektu, piedēvējot tam nozīmi. Šāda plašākas sociālas struktūras aizvirzīšana otrajā plānā, pieskaroties viena cilvēka uztverei, ļauj labāk apzināties aģenta rīcībspēju gan sociālu struktūru, gan individuālā kontekstā.

1.3. Aģentūra un varas attiecības

Aģentūra sociālajās zinātnēs lielākoties ir saistīta tieši ar varu (skatīt, piemēram, Rapport and Overing, 2000), saucot to piemēram par spēju realizēt savu varu (Karp 1986: 137), veidot vēsturi, ietekmējot konkrētā brīdī eksistējošas struktūras (Callinicus, 2004), tāpat kā ievietojot šo konceptu plašākā varas attiecību kontekstā (skatīt, piemēram, Bourdieu, 1986). Aģentūrai esot cieši saistītai ar varu un tās dažādajām izpausmēm, īpašu nozīmi tā iegūst tieši apstākļos, kad klātesošas ir izteiktas varas attiecības. Šerija Ortner (Sherry Ortner) šajā kontekstā norāda uz aģentūru nevienlīdzīgas varas apstākļos (Ortner, 2001: 79). Šādām attiecībām raksturīgs ir dažāds aģentūras apjoms, katrai no iesaistītajām pusēm piemītot sava veida aģentūrai jeb spējai, atkarībā no, piemēram, sava sociālā stāvokļa vai attiecīgās struktūras darbības principiem ietekmēt citu iesaistīto pusi. Aplūkojot nevienlīdzīgas varas attiecības aģenta un struktūras starpā nākas secināt, ka šādas attiecības pastāv visos abu pušu saskares gadījumos.

Šī jēdziena izpratnes ietvaros vēlos apgalvot, ka līdzīgi kā iespējams aģentu pretnostatīt struktūrai, to ir iespējams pretnostatīt arī citam aģentam. Šāda aģentūras dimensija ļauj ne tikai uztvert aģentu individuāli, bet piedāvā arī aplūkot to, kā aģenti savstarpēji mijiedarbojas, cenšoties sasniegt savas intereses un paust sev saistošās nozīmes. Šī aģentūras šķautne, koncentrējoties uz individuālu aģentu, var būt pat nozīmīgāka, kā struktūru klātbūtne, jo ļauj apzināties aģentu situācijā, kurā savas aģentūras realizēšanā un interešu sasniegšanā tam nākas saskarties un sadarboties ar citiem individuāliem aģentiem. Šādā veidā (dažādu interešu gadījumā) aģentiem rodot kompromisu un apvienojot savu aģentūru, vienojoties par kopīgiem mērķiem, nevienlīdzīgas varas attiecības skar ne tikai izveidoto cilvēku grupu, bet arī struktūras. Ņemot vērā (vismaz) divu, iepriekš neatkarīgu aģentūru apvienošanos, tā vismaz nedaudz pietuvina sākotnēji nevienlīdzīgas varas attiecības ar struktūru to izlīdzinājumam. Tas norāda uz varas attiecību dinamiskumu un mainību, kurā struktūrām konkrētā laika posmā piemīt realatīvi fiksēts varas daudzums, kamēr aģenta vara ir tieši atkarīga no viņa izvēlēm un darbībām.

1.4. Aģents kā nozīmes subjekts

Pievērsoties aģentam kā centrālai teorētiskas analīzes vienībai, Čārlzs Teilors (Charles Taylor) savā darbā *Philosophy and the human sciences*, piedēvē tam divas izpausmes. Pirmajā izpausmē aģentūra skar cilvēka iespēju realizēt dzīves plānu konkrētā darbībā – tā ir stratēģiska vara. Taču otru aģentūras izpausmi autors saista ar nozīmēm un jēgu: „Aģenti ir tie, attiecībā pret kuriem lietas iegūst nozīmi, tie ir nozīmes subjekti” (Taylor, 1985: 104). Šeit es vēlētos iet vēl tālāk, un apgalvot, ka aģentūra ne tikai ietver sevī nozīmes, tām tiekot attiecinātām uz, un esot svarīgām tieši pašiem aģentiem, bet arī veido aģentus kā tādus, uz kuriem iedarbojas darbība. Šādi aplūkojot aģentūru tā iegūst pilnīgi jaunu vērtību, tā ne tikai skar cilvēka spēju ietekmēt kādu notikumu norisi, bet arī atklāj cilvēka uzņēmību pret kādu notikumu, veidu, kā notikums (vai struktūra) rada aģentam konkrētus apstākļus un izpratni par tiem, tādejādi aģentūru veidojot arī daļēji pasīvu, uztverošu.

Šerija Ortner norāda uz pieņēmumu, ka aģenti racionāli cenšas iegūt to, ko viņi vēlas (un šīs vēlmes ir tas, kas ir politiski un materiāli viņiem noderīgs vēsturiski kulturālā kontekstā), absolūtismu, apgalvojot, ka aģenti ne tikai nerīkojas viennozīmīgi racionāli, bet ne vienmēr ir absolūti aktīvi savu mērķu sasniegšanā (Ortner, 1984: 151). Šī Ortneres ideja gan iekļaujas viņas argumentā par nozīmīgām sociālām pārmaiņām kā apstākļu sakritību, nevis nepārtrauktu aģentu pūliņu radītām, taču ir fascinējoša vispārīgā aģentūras kontekstā. Diskusija par aktivitātes piedēvēšanu aģentam vai struktūrai ir apskatīta iepriekš, bet šis apgalvojums ne tikai pieļauj iespēju, ka aģents varētu nebūt aktīvs aģenta - struktūras attiecībās, bet arī, ka aktivitāte nav viennozīmīgi nepieciešams aģentūras kritērijs. Piemēram, Maksimiliāns Vēbers (Maximilian Weber, 1947) nošķir cilvēka un dzīvnieka rīcību tieši norādot uz mērķi, nolūku un nozīmi, kas ļauj spriest, ka cilvēks, pat sēžot uz dīvāna, ir aģents, par spīti darbības pasīvajai formai.

Šāda aģentūras izpratne var šķist sekundāra, un tā patiešām nav nepieciešama vienkāršotai aģentūras jēdziena izpratnei, taču tā ne tikai pietuvina aģentūras jēdzienu reālajai dzīvei, bet arī ļauj saskatīt mērķu realizēšanas procesu kā kompleksu parādību, novietojot aģentu plašāku apstākļu vidū, nevis skatot to kā neatkarīgu, ar rīcībaspēju apveltītu, elementu. Taču aģents jeb nozīmes subjekts ir nebeidzami aktīvs pašā nozīmju piešķiršanas procesā; tās tiek piedēvētas gan aģenta veiktām darbībām un ar tām saistītiem resursiem, gan arī apstākļu vai citu aģentu veicinātām pārmaiņām. Būdams ”realitātes tulkis”, aģents saglabā kontroli pār savu dzīvi; tieši uztveres process (tai skaitā jēgas veidošana) nosaka indivīda aģentūru un to, kā jauni apstākļi mainīs aģenta apzinātās rīcības iespējas un sekas. Vadoties pēc šādas loģikas, izpratne par aģentu kā to, uz kuru iedarbojas apstākļi, kuram tie ir nozīmīgi, ir vismaz tikpat

svarīga, kā izpratne par aģentu kā aktīvu elementu, jo iztrūkstot kādai no abām aģentūras sastāvdaļām aģents vairs nespēs darboties struktūru ietvaros.

Aplūkojot neveiksmīgus aģentūras realizēšanas prakses (gadījumus, kuros plānotā aģentūras realizēšanas iedarbība nesakrīt ar tās faktisko iedarbību; netiek panākts plānotais efekts), vai situācijas, kurās aģents neapzinās aģentūras realizēšanas apstākļus, piemēram, apzogot dārglietu veikalu un pēc tam tiekot aizturētam (gadījumā ja tāds nebija rīcības mērķis), jāsecina, ka vāja aģentūra jeb nespēja adekvāti izvērtēt situāciju rada "apburto loku"; neefektīvu nozīmju piedēvēšanas rezultātā (balstoties uz tām kā efektīvām) tiek piedēvētas arvien jaunas neefektīvas nozīmes, tādejādi neadekvāti novērtējot vai nu savu, vai struktūras rīcībspēju. Kā norāda Ortner (skaidrojot situāciju aģentūras kontekstā) cilvēki piedēvē (pēc savas pieredzes spriežot adekvātas) nozīmes un mērķus notikumiem un darbībām (Ortner, 2001: 80). Vēlos argumentēt, ka neprecīzs rīcībspējas novērtējums, rodas (un izpaužas) šīm pašpiedēvētajām nozīmēm nesakrīt ar tām, pret kurām attiecīgajā gadījumā ir attiecināta indivīda aģentūra, vai fiziskiem lielumiem. Pirmajā gadījumā, atšķirīgu vērtību kategoriju vai nozīmju rezultātā, rodas situācija, kurā aģents pielietojot savu aģentūru un piešķirot nozīmes, kļūst ne tikai tām pakļauts, bet arī atkarīgs no plašākā sabiedrībā eksistējošās nozīmju struktūras. Īpaši uzskatāmi "nozīmju disonanse" izpaužas otrajā gadījumā, kad indivīds piedēvē nozīmes, kas neatbilst objektu īpašībām vai jebkādu sistēmu darbības pamatprincipiem.

1.5. Aģentūra un rīcībspēja

Aģentūrai esot vispārīgi definētai ir iespējams pievērsties konkrētam tās aspektam, kas šī pētījuma kontekstā iegūst vislielāko nozīmību – rīcībspējai. Čārlzs Teilors apgalvo, ka modernajos laikos tieši pieredze, ne esība pati par sevi ir ieguvusi izteiktu dziļumu, un var tikt skatīta kā aģentūras pamats (Taylor, 1989: 465). Šādā skatījumā to, kam un cik ļoti piemīt aģentūra nosaka tas, kā un cik apzināti indivīds pieredz realitāti. Tieši uztveres konceptā slēpjas atbilde uz jautājumu par bezpajumntieku un aģentūras attiecībām.

Lai gan semiotika ir valodas nozīmju pētniecības nozare, ar tajā atrodamo trīs pakāpju nozīmes izveides skaidrošanas sistēmu ir iespējams skaidrot arī rīcībspēju, kā aģentūras sastāvdaļu. Nozīmi veido zīme (jebkas, kas apzīmē kaut ko; simbols) objekts, (jebkas, ko apzīmē zīme) un interpretants (jebkas, kas tiek veidots zīmei attiecoties pret objektu) (Kockelman, 2007: 376-378). Pārfrāzējot, interpretants var būt jebkura nozīme, kas var tikt uztverta vārdam (zīmei) attiecoties pret objektu.

Kā vienkāršots piemērs idejas izskaidrošanai var tikt minēts galds: tā zīme būtu "galds", objekts būtu pats fiziskais objekts ar četrām kājām un vienu virsmu, un interpretanti būtu iespējas pie tā ēst pusdienas, dokumentu izvietošana uz tā pārskatāmības labad un galda izjaukšana, lai pēc tam ar to būtu iespējams iekurināt krāsni. Šāds nozīmju rašanās skaidrojums var tikt attiecināts uz jebkuru cilvēku, un sīkāk paskaidro to kā mēs uztveram pasauli. Manam piemēram attiecoties tikai uz materiāliem objektiem jāmin, ka šī nozīmju teorija tiek līdzīgi skaidrota un attiecināta arī uz darbību nozīmi, kā zīmi minot kontrolētu uzvedību, kā objektu tās mērķi un kā interpretantu paša reakciju, cita darbību vai iedarbību uz kādu objektu (skatīt Kockelman, 2007).

Tā kā dažādiem indivīdiem piemīt dažādas pieredzes, tiem kopīgu vidi tie uztvers dažādi, citiem vārdiem sakot tie, visticamāk, uztvers dažādus objektu un situāciju interpretantus, kādam saredzot vairāk (un/vai citādas) potenciālās iespējas kā citam. Attiecinot šo teoriju uz ikdienišķu situāciju var apgalvot, ka dažādu indivīdu vidū, saskaroties ar vienu un to pašu vidi, indivīdu skatījums uz to iespējām, pienākumiem un tiesībām visticamāk vismaz minimāli atšķirtos. Iepriekš minētajā piemērā ar galdu, cilvēkam neapzinoties iespēju izmantot galdu kā kurināmo materiālu viņa rīcībspēja samazinās, lai gan teorētiski, viņam piemīt aģentūra galdu izmantot šādam mērķim.

Tas, savukārt, ļauj skaidri definēt aģentūras un rīcībspējas jēdzienus, ievietojot rīcībspēju plašākas aģentūras ietvarā; aģentūra tātad ir skatāma, kā lielākais visu potenciālo iespēju kopums, bet rīcībspēja ir reāli indivīdam piemītošais (lai gan daudz grūtāk fiksējams), viņa apzinātais apstākļu un savu iespēju kopums konkrētā brīdī. Pauls Kockelmans (Paul Kockelman) saista aģentūru ar fleksibilitāti, apgalvojot, ka aģentūra ir spēja izmantot līdzekļus, lai sasniegtu mērķi, ar šo perspektīvu skaidrojot, ka iespējams runāt par vienlīdz lielu aģentūru gan gadījumā, ja cilvēkam ir plašs rīku un līdzekļu klāsts, ar ko iespējams sasniegt konkrētu mērķi, gan gadījumā, ja cilvēkam ir atsevišķs rīks, ar kuru ir iespējams sasniegt vairākus mērķus (Kockelman, 2007: 375). Balstoties šajā spriedumā, konkrētu rīku pieejamība indivīdam ietekmē tā aģentūras apjomu, taču grūtības rodas savstarpēji salīdzinot dažādu rīku lietderību aģentūras īstenošanai.

Loģisks rīcībspējas jēdziena analīzes turpinājums, attiecinot to uz ikdienas situācijām, būtu realizētās un ne-realizētās aģentūras nodalīšana, kas palīdzētu to ne tikai piefiksēt, bet, iespējams, atsevišķās situācijās pat savstarpēji salīdzināt dažādas aģentūras izpausmes. Lai gan konstatēt aģentūras piemišanas faktu vieglāk ir tieši realizētai aģentūrai, kas ir arī pateicīgāka aģentūru salīdzinājumam, šī pētījuma problēmai vienlīdz aktuāla ir arī potenciālā indivīda aģentūra. Kā norāda Jehūdi Koens (skatīt Yehudi Cohen, 1974), aprakstot cilvēka adaptāciju kulturālā vidē, indivīdu definē nevis tam piemītošās iekšējās kapacitātes, vai tā

rīcības, bet drīzāk saikne kas tās abas savieno, mudinot pētīt tieši specifiskas performances kā cilvēku definējošas darbības. Lai gan šī ideja oriģinālajā darbā attiecas uz vispārēju kultūras izpēti, tieši rīcībspēja kā vidussolis starp potenciālo un realizēto aģentūru man šķiet īpaši vērtīgs koncepts bezpajumniecības izpētē. Šāds skatījums sekundāri pievēršas pašai aģentūras jēdziena izpratnei, primāri cenšoties skaidrot indivīda rīcībspēju, lai pamatotu tā ikdienas rīcības pretstatot tās izvēļu veikšanas iespējām.

Ar šo argumentu kopumu aģentūras apskatā es nevēlos pārveidot līdzšinējo, plašāk izplatīto, aģentūras definīciju, bet gan norādīt uz aģentūras tiešo nozīmi un klātesamību bezpajumtnieku ikdienā. To noteikti būtu iespējams izdarīt arī pielietojot "subjekta aģentūras" definīciju, taču šāds skatījums būtu daudz ierobežotāks un nelietderīgāks konkrētās situācijas izpētei. Lai gan šajā darbā bezpajumtniecība tiek skaidrota ievietojot to jau esošos teorētiskos kontekstos, tieši jaunu teorētisku rīku un teoriju izstrāde, balstot tos reālās situācijās var piedāvāt dziļū un inovatīvu problēmas skatījumu.

Apkopojot iepriekšminēto, šī darba ietvarā attiecībā uz aģentūras konceptu atsevišķi tiek izskirti divi nozīmīgi jēdzieni. Jēdziens "aģentūra" attiecas uz vispārīgu indivīda kapacitāti veikt patstāvīgas izvēles un darbības, savukārt, jēdziens "rīcībspēja" tiek attiecināts uz indivīda apzināto, pašam piemītošo aģentūru konkrētā vēsturiskā brīdī. Turklāt indivīds jeb aģents vienlaicīgi tiek skatīts gan kā aktīvs darbības veicējs, gan tas, uz kuru tā iedarbojas.

2. NABADZĪBA ANTROPOLOĢISKĀ PERSPEKTĪVĀ

2.1. Nabadzības definēšana

Plaisa starp bagātiem un nabadzīgiem iedzīvotājiem šobrīd bieži tiek minēta kā viena no ievērojamākajām globāla mēroga problēmām pasaulē.⁹ Šādas plaisas esamību iespējams konstatēt pielietojot Džīnī (angliski - Gini) koeficientu.¹⁰ Ar tā palīdzību ir iespējams veikt ienākumu līmeņa apmēlības salīdzinājumu dažādu valstu starpā un, lai gan tas ir maznozīmīgi nacionālu valstu iekšējo nabadzības problēmu risināšanā, ar tā palīdzību laika gaitā ir iespējams konstatēt šīs plaisas pieaugumu vai samazinājumu. Šāda veida statistikas dati, protams, ir nozīmīgi un attēlo kopainu sabiedrības noslāņošanās rakursā, taču nespēj pastāstīt daudz par nabadzību individuāla cilvēka izpratnē – par tās cēloņiem, izpausmēm un noturības iemesliem, kas, savukārt, ir šī darba fokuss.

Viens no vienkāršākajiem nabadzības definēšanas paņēmieniem būtu to pretstatīt pārticībai, tā parādot nevienlīdzības izpausmes, cenšoties objektivizēt nabadzības jēdzienu, individu saucot par nabadzīgu tikai salīdzinājumā ar kādu, kura kontrolē ir vairāk finanšu līdzekļu (uz ko uzskatāmi norāda tikko minētais Džīnī koeficients). Taču pat saskatot šīs definīcijas radīto šauru nabadzības izpratni, un saucot nabadzību drīzāk par resursu trūkumu (kas ir izplatīta pozīcija, pievēršoties, piemēram, nabadzībai mazattīstītās valstīs), tiek palaista garām individuālā nabadzības uztvere.¹¹ Ne vienmēr cilvēks ar izteikti ierobežotiem resursiem sauks sevi par nabadzīgu; tāpat iespējams, ka cilvēks, kuram šobrīd pieder ievērojams daudzums resursu, bet tuvā nākotnē tie viņam vairs nepiederēs, uzskata sevi par nabadzīgu, vērtējot situāciju ilgtermiņā. Tas ļauj runāt par nabadzību kā fenomenu, kas nav strikti piesaistīts vienam punktam laikā, jo nabadzību ietekmē gan dotā brīža resursu kontrole, gan potenciālā resursu pieejamība. Šī iemesla dēļ nabadzību ir iespējams skatīt kā dinamisku parādību, kurā pats indivīds jeb aģents, dažādi apzinoties savu finansiālo situāciju un iespējas, var nodrošināt sev resursus gan šajā brīdī, gan potenciālā nākotnē. Pateicoties līdzīgai problemātikas izpratnei pētnieku vidū, tieši laiks sāk ieņemt ievērojamu vietu nabadzības

⁹ Seery, E. (2013) *Widening gap between rich and poor threatens to swallow us all* Sk. 12.05.2013. <http://www.guardian.co.uk/global-development/poverty-matters/2013/jan/19/widening-gap-rich-poor>

¹⁰ The World Bank (2013) *Measuring Inequality* Sk. 12. 05. 2013. <http://go.worldbank.org/3SLYUTVY00>

¹¹ *South Africa: Poverty, Lack of Resources Hinder Access to Justice* (2011) Sk. 26.05.2013. <http://allafrica.com/stories/201107081433.html>

izpētē (sk. piemēram Davis, 2006). Tas, savukārt, nozīmē (nevēloties īstermiņa finanšu problēmas saukt par nesvarīgām), ka nabadzība būtu vērtējama kā problēma galvenokārt ilgtermiņā, situācijā, kurā pastāv resursu trūkums un to pieejamība ir ierobežota arī tuvākajā nākotnē.

Saucot nabadzību par resursu trūkumu, sarežģīta kļūst nabadzības noturības skaidrošana; nabadzību aplūkojot tikai ekonomiskajā aspektā, kas tiek fiksēts un mērīts statistikas skaitļos, nevilšus tiek ignorēts nabadzības rašanās, kā arī izzušanas sociālais aspekts. Šī darba ietvaros es vēlos parādīt nabadzību kā sociālekonomisku problēmu, uzsverot, ka finanšu līdzekļu vai mājokļa trūkums eksistē tikai sociālā sistēmā, kurā resursi tiek pārvietoti un definēti indivīdu starpā.

2.2. Nabadzības aplis

Indivīdam pietuvinātāks nabadzības izpētes rīks ir teorija par nabadzības apli (angliski - *circle of poverty*), kurā cilvēks iekļūst dažādu sociālu un ekonomisku faktoru mijiedarbības rezultātā un no kura izklūst ir izteikti apgrūtināti (skatīt piemēram Marger, 2007). Šādi piemēri indivīda dzīvē, vienkāršotā attēlojumā, būtu zemi individuālie ienākumi, kas ir kavēklis izglītības iegūšanai, kas savukārt ievērojami ietekmē potenciālās darba iespējas, kas atkal ietekmē indivīda ienākumus. Šāds skatījums nabadzību attēlo kā konkrētu apstākļu kopumu, taču līdz ar to rada arī diezgan bezcerīgu vīziju par situāciju, kurā bez ārējas iejaukšanās nabadzīgi cilvēki ir lemti dzīvei nabadzības apļa ietvaros.

Nabadzība – dažādu politisku un ekonomisku pārmaiņu un no tām izrietošu jaunu nabadzības izpausmju un formu kontekstā – pēdējos piecdesmit gados ir bijusi aktuāla tēma antropoloģijā (skatīt Lewis, 1966; Bourgois, 2001). Antropologi un citi sociālo zinātņu pētnieki un teorētiķi, apzinoties dažādu mainīgo, piemēram, izglītības neviennozīmīgo ietekmi un nozīmību darba tirgū (skatīt Putnam, 2000), runājot par sociāliem tīkliem un sociālo kapitālu (skatīt, piemēram, Bourdieu, 1986) piedāvā teorijas, kas ņemot vērā vispārējās sociālekonomiskās tendences, sīkāk izskaidro to, kā cilvēki kļūst nabadzīgi vai nonāk nabadzības aplī, un kā tie izklūst vai neizklūst no šī "apburtā loka" (skatīt, piemēram, Payne, 2005; Susser, 1996).

Šāda nabadzības apļa skaidrošana ir noderīga; tā apskata nabadzību sistemātiski un noteiktā laika periodā. Es rosinu šo skatījumu papildināt, nabadzības apli apskatot īsākā termiņā, kā citas kategorijas lielumu, caur ikdienas, sistemātisku rutīnas veida darbību iekļaušanu, kas, tieši tāpat kā iepriekšminētā izglītības neesamība, ietekmē cilvēka piekļuvi citiem resursiem. Kā piemēru var minēt situāciju, kurā cilvēks, dzīvojot zem klajas debess un

nodrošinot savu iztiku, vācot stikla taru, sava ārējā izskata dēļ nevar atrast algotu darbu. Tāpēc viņam ir ierobežoti finanšu resursi, un tāpēc ikdienā ir jāvāc stikla tara un jānakšņo, iespējams, antisanitāros apstākļos, kas ietekmē ārējo izskatu. Šajā gadījumā izglītības trūkums veidotu nabadzības makro apli, kamēr ārējais izskats būtu vērā ņemams faktors nabadzības mikro aplī. Apvienojot dažāda izmēra nabadzības apļus būtu iespējams runāt par nabadzību vispārīgi aptverošu jēdzienu izveidi.

2.3. Nabadzības kultūra

Jēdzienu *nabadzības kultūra* pirmais sāka lietot antropologs Oskars Lūiss (Oscar Lewis), prezentējot identiski nosauktu sociālu teoriju, ar kuru tika apgalvots, ka nabadzīgajiem ne tikai trūkst resursu, bet piemīt arī unikāla vērtību sistēma, kas kontrastē ar plašāk sabiedrībā izplatīto (Lewis, 1964: 150). Nabadzības kultūra kā koncepts tiek plaši izmantots nabadzības analīzei, taču tā izpratne ir visnotaļ neviennozīmīga. Piemēram, ASV publika Lūisa darbus vērtē kā individuālu nabadzības interpretāciju, kas vairo upurus, tajā pašā laikā Francijas sabiedrībā viņa idejas tiek interpretētas kā kritika sabiedrības nespējai novērst šķiru nevienlīdzību brīvā tirgus ekonomikas apstākļos (skatīt Bourgois, 2001). Kritizēta tiek gan Lūisa etnogrāfisko piemēru analīze, gan viņa darbība teorijas izveidē, uzsverot viņa vienkāršoto, psiholoģijā balstīto skatījumu uz nabadzības problemātiku, kas ignorē varas attiecības, dzimtes faktorus un plašāku politisko kontekstu (Valentine, 1968; Stack, 1974).

Kā risinājumu nabadzības problēmai Lūiss saskatīja psihiatrisku terapiju nabadzīgajiem iedzīvotājiem (skatīt piemēram Lewis, 1966a). Neiedziļinoties detalizētā kritikā, šāda veida piedāvātie risinājumi un problēmas skatījums norāda uz Lūisa dziļo iesaisti savā pētījuma laukā, tā daļēji adaptējot viņa paša aprakstīto nabadzīgo cilvēku raksturojumu – tendenci uz rezignētu fatalismu, apjukumu un apgrūtinātu nākotnes plānošanu. Tieši plašā etnogrāfiskā darba un teorijas kritika, kā arī Lūisa laikabiedru pārsteigums, un neticība etnogrāfijā aprakstītajai vardarbībai liecināja par teorētiska skatījuma nepieciešamību (un līdzšinējo tā iztrūkumu) nabadzības izpētē.

Līdz šim brīdim nav izveidota alternatīva plaši zināma un pielietojama teorija, kas spētu aptvert nabadzību vismaz līdzšinējās *nabadzības kultūras* piedāvātajā izpratnes līmenī; vismaz ASV akadēmijā tēmas sensitivitātes dēļ turpina diskutēt par iespējami precīzākām nabadzības definīcijām, izvairoties aplūkot nabadzīga cilvēka ikdienu (Bourgois, 2001: 11906), tādejādi tikai turpinot nabadzīgu cilvēku marginalizāciju un atsevišķu realitāšu uzturēšanu. Tas ir tikai likumsakarīgi *no augšas piemērotas* (top-down) perspektīvas

izmantošanas gadījumā, tāpēc katrs pētījums, kas mēģina aptvert situāciju no nabadzīga cilvēka pozīcijām (skatīt piemēram Dohan, 2003), ir īpaši vērtīgs kopējas nabadzības teorijas izveidē.

2.4. Nabadzības marginalizācija

Marginalizācija ir aktuāls termins, ne tikai runājot par cilvēku ģeogrāfisku norobežošanu (skatīt Li, 1999), bet arī sociāli norobežotu grupu izveidi vienā teritorijā, piemēram, attiecībā uz smago narkotiku lietotājiem Rietumu sabiedrībās (Page; Singer, 2010). To ir iespējams uztvert arī kā sava veida sociālu izstumšanu, kurā cilvēks vai grupa zaudē kādu no sev piemītošajiem statusiem vai tiesībām. Šīs izstumšanas rezultātā cilvēki tiek sistemātiski norobežoti no iespējām un resursiem (Young, 2000: 53), vismaz daļēji zaudējot pilntiesīga sabiedrības locekļa statusu. Pastāv dažādi marginalizācijas iemesli, sākot no reliģiskām atšķirībām, beidzot ar vientuļās mātes statusu, kas Rietumvalstīs bija izteikti problemātisks pirms seksuālās revolūcijas (skatīt Lessa, 2006). Kā, atsaucoties uz savu personisko sociālās izstumtības pieredzi Bali kultūrā, norāda Klifords Ģirts (Clifford Geertz), marginalizācija izpaužas šķietamā indivīda neredzamībā un ignorēšanā, tajā pašā laikā arī neaizrādot, nesmejoties vai nekādā veidā neaizskarot izstumto cilvēku (Geertz, 1972: 56). Tā kā marginalizācija tieši attiecas uz cilvēka lomu sabiedrībā, tā skar arī aģentūras sociālos aspektus; ir iespējams apgalvot, ka marginalizētam indivīdam piemīt mazāka aģentūra, nekā cilvēkam, kurš tiek vispārēji sociāli atzīts. Kā norāda priekšizpēte, nabadzība ir plaši izplatīts marginalizācijas cēlonis arī mūsdienu Latvijā, lai gan valstiskā līmenī politika akceptē un cenšas re-integrēt nabadzīgāko sabiedrības daļu, piemēram, caur pabalstu sistēmu un tā saukto *simtlatnieku programmu*.¹²

Veicot priekšdarbus sava pētāmā lauka izpētē secināju, ka daļai ar bezpajumtniecību saistīto sociālo iestāžu darbinieku, tieši tāpat, kā lielai daļa cilvēku ārpus patversmes ir viedoklis, ka paši bezpajumtnieki un atsevišķas tiem piemītošas stereotipiskas kvalitātes ir iemesls viņu nabadzībai un sociālajai izstumšanai. Kā raksturīgas iezīmes tika minēts slinkums, alkoholisms un vēlme "dzīvot no valsts pabalstiem"; līdzīgi nabadzības iemesli tiek minēti arī publiskajā telpā.¹³ Tajā pašā laikā, gan ikdienas sarunās, gan teorētiskajā un etnogrāfiskajā literatūrā (skatīt piemēram Bourgois, 1995) saskāros ar gadījumiem, kuros

¹² Latvijas Republikas Labklājības Ministrija (2010). *Augulis: Darba praktizēšana ar stipendiju pašvaldībās – viens no būtiskākajiem aktīvās darba tirgus politikas pasākumiem sociālekonomiskās krīzes laikā* Sk. 12.03.2013. <http://www.lm.gov.lv/news/id/1685>

¹³ Delfi Izklaide *Komentāri* Sk. 12.05.2013. <http://www.delfi.lv/izklaide/dzivesstils/stils/tualete-arestets-madonnas-bralis-bomzis.d?id=43263255&com=1&no=0&s=1>

nabadzība tiek vismaz daļēji romantizēta, piedēvējot tai bohēmiskas kvalitātes un asociējot trūkumu ar augstām morāles vērtībām, ģimenisku tuvību un brīvību, tajā pašā laikā, piemēram, nabadzīgu cilvēku alkohola patēriņu skaidrojot kā katra indivīda tiesības rīkoties ar finanšu līdzekļiem pēc saviem ieskatiem.¹⁴

Nabadzība šajā darbā tiek skatīta kā sociālekonomisks fenomens, kas ietekmē gan indivīdu materiālo nodrošinātību, gan sociālo stāvokli un pašvērtējumu. Bezpajumtniecība tiek skatīta kā tieša nabadzības izpausme, bezpajumtniekiem ekistējot kā marginalizētai sabiedrības grupai. Šajā darbā esmu mēģinājis izvairīties no bezpajumtniecības romantizēšanas, tāpat kā bezpajumtnieku vainošanas kopējā nabadzības situācijā. Es nevēlos pievērsties spekulācijām par nabadzīgu cilvēku vidū izplatītām raksturierzīmēm, kā nabadzības cēloņiem, bet gan aplūkot rīcībspēju kompleksā nabadzības kontekstā. Lai to paveiktu izmantoju vairākas pētnieciskas metodes, kuru pielietojums aprakstīts nākamajā nodaļā.

¹⁴ Aneel Karnani *Romanticizing the Poor* (2009) Sk. 12.05.2013.
http://www.ssireview.org/articles/entry/romanticizing_the_poor

3. METODOLOĢIJA

3.1. Pētījumā izmantotās metodes

3.1.1. Līdzdalības novērojums

Antropoloģiskā pētniecībā līdzdalības novērojums tiek uzskatīts par vienu no vērtīgākajām jaunu datu ieguves iespējām (skatīt Bernard, 2000), kas tiek īstenota pētniekam, vēlams ilgtermiņā, uzturoties pētāmajā grupā vai sabiedrībā. Šī pētījuma metode ļauj paraudzīties uz pētāmo problēmu no pašu pētāmo pozīcijām, tā atklājot ne tikai virspusēji redzamo un informantu stāstīto, bet arī ikdienā notiekošo. Līdzdalības novērojums tika izvirzīts kā galvenā metode patversmes ikdienas izpētē.

Līdzdalības novērojums tika veikts laika posmā no 2013. gada 4. līdz 18. februārim (ieskaitot), kā pētījuma lauku izvēloties divas pašvaldības izveidotas iestādes, kurās bezpajumtnieki pavada savu ikdienu. Es pavadīju piecpadsmit dienas un četrpadsmit naktis Rīgas patversmē, Maskavas ielā 208 un Dienas centrā bezpajumtniekiem, Katoļu ielā 57, kā arī teritorijā starp šīm vietām. (Rīgā pastāv tikai viens dienas centrs bezpajumtniekiem un tas ir cieši saistīts ar attiecīgo patversmi, tāpēc mēģinājumi anonimizēt lauka darba veikšanas vietas būtu nepamatoti). Pētījums tika veikts paralēli divās vietās, jo, pirmkārt, tajās uzturējās lielākoties vieni un tie paši cilvēki, otrkārt, šo iestāžu darba laiki nepārklājās, bet tieši savienojās, tā nodrošinot man iespēju būt kopā ar pētāmajiem visu diennakti.

Šī novērojuma laikā kopā ar patversmes iemītniekiem piedalījies tādās aktivitātēs kā ēst gatavošana un ēšana, šaha un novusa spēlēšana, motivācijas projekta apmeklēšana, televīzijas skatīšanās, pastaigas u.t.t. Lai maksimāli pietuvinātos bezpajumtnieku situācijai un veiktu pēc iespējas pilnīgāku un kvalitatīvāku lauka darbu, šī līdzdalības novērojuma laikā es pilnīgi norobežojos no sev pazīstamiem cilvēkiem un ierastām aktivitātēm.

3.1.2. Lauka darba dienasgrāmata

Lauka darba dienasgrāmatas vešana jeb etnogrāfisku piezīmju veikšana ir cieši saistīta ar līdzdalības novērojumu. Ar tās palīdzību antropologi sniedz etnogrāfiskus datus par to, kas ir pieredzēts laukā. Neatkarīgi no laika, ko pētnieki pavadījuši mācoties akadēmiskā vidē, un pētījuma vides, vienu un to pašu notikumu tie tomēr aprakstīs atšķirīgi. Tieši tāpēc ir nepieciešams veikt pierakstus par laukā notiekošo iespējami bieži, lai mazinātu datu subjektivitāti vai zudumu dažādu apstākļu un cilvēka atmiņas ierobežojumu dēļ (skatīt piemēram Emerson, 1995: 11).

Divas nedēļas uzturoties patversmē un dienas centrā, kā arī telpā starp tiem, tika piedzīvoti un novēroti dažādi atgadījumi un attieksmes, kas tika fiksētas lauka darba dienasgrāmatā. Lauka piezīmes tika veiktas, cenšoties nodalīt personisko attieksmi un sajūtas no etnogrāfiski fiksējamiem datiem un notikumiem, aprakstot sarunas ar cilvēkiem un patversmē novērotos notikumus atsevišķi no manām individuālajām pārdomām un pārdzīvojumiem. Ņemot vērā pētījuma norisi un faktu, ka tā laikā nebija iespējams veikt sarunu ierakstus vai notikumu un objektu vizuālu fiksēšanu, lauka darba dienasgrāmata bija neatsverams, praktiski vienīgais, rīks notikumu dokumentācijai, kas sniedza iespēju vēlāk tos detalizēti analizēt.

Lauka darba piezīmes tika veiktas iespējami neuzkrītošā manierē un telpās, piemēram, dienas centra bibliotēkā vai manā patversmes istabiņā. Šīs piezīmes tika strukturētas secīgi, cenšoties tās veikt maksimāli bieži un minot attiecīgo datumu un brīžos, kad tas šķita nozīmīgi, arī pulksteņa laiku. Kopumā laukā tika pavadītas 353 stundas.

3.1.3. Nestrukturētas intervijas

Kvalitatīvu pētījumu izstrādē intervija ir tehnika, kas tiek pielietota lai izprastu citu cilvēku pieredzes (Seidman, 1998: 9). Nestrukturētās intervijas atšķiras no strukturētajām, vai daļēji strukturētajām intervijām ar to, ka informācija tiek iegūta neformālas sarunas ceļā. Šāda pētījuma metode var būt laikietilpīga un tās gaitā ir iespējams iegūt daudz maznozīmīgu vai nenozīmīgu datu, taču tajā pašā laikā, nestrukturēta intervija var atklāt pētāmās problēmas aspektu, kas iepriekš ir bijis apslēpts. Turklāt, analizējot tēmas, par ko runā paši informanti, nestrukturēta intervija sniedz iespēju izveidot realitātei pietuvinātāku viņu vērtību sistēmu atspoguļojumu.

Šī lauka darba mērķis, pārfrāzējot darba sākumā minēto pētījuma mērķi, bija novērot un dokumentēt patversmes iemītnieku sadzīvi, attiecības vienam ar otru, kā arī ar patversmes personālu, tāpēc tieši nestrukturētas intervijas jeb neformālas sarunas tika izraudzītas par vispiemērotāko interviju veikšanas veidu. To norise un padziļinātības pakāpe bija tieši atkarīga no informantu ieinteresētības sarunā ar mani, tāpēc lauka darba laikā, iespēju robežās centos uzturēties bezpajumtnieku sabiedrībā, cenšoties atrast piemērotākos brīžus sarunām ar konkrētu cilvēku vai cilvēku grupu. Tai pat laikā gadījumos kad tiku uzrunāts centos būt ne tikai interesants sarunu biedrs, bet arī iepazīties ar konkrētā cilvēka situāciju, tā apzinot savas iespējas jebkādā veidā būt noderīgam bezpajumtniekiem sava lauka darba gaitā.

3.2. Pētījuma ētika

Antropoloģijā kā zinātnes nozarē nepastāv vienotas prakses attiecībā uz to, kādi pētījuma veikšanas veidi būtu ētiski pieņemami un kādām būtu jābūt attiecībām starp pētnieku un pētāmajiem, tāpat arī nepastāv vienprātība par to, vai šāds vienojošs kodekss vispār būtu nepieciešams (skatīt Amborn, 1999). Dažādu valstu antropologu asociāciju ētikas kodeksu pārstāvji atsevišķus jautājumus izvērtē dažādi; kā populārāko piemēru iespējams minēt Janoamu (*Yanomamo*) kultūras izpēti (skatīt Chagnon, 1974), kā rezultātā vairāki antropologi tika plaši publiski kritizēti no savu kolēģu puses.¹⁵ Viens no plašāk zināmajiem ētikas kodeksiem ir AAA (American Anthropology Association) kodekss, kas pauž ideju, ka antropologiem vajadzētu būt atklātiem (attiecībā pret pētāmajiem) par pētījuma mērķi, tā finansētājiem, kā arī citiem faktoriem. Pastāvot dažādām izpratnēm par antropologa un pētāmo cilvēku attiecībām (kas ievērojami atšķiras, piemēram, jautājumā par samaksu informantiem), un nepastāvot specifiskām likuma normām kļūst sarežģīti objektīvi izvērtēt kāda pētījuma ētiskumu.¹⁶ Turpmāk sīkāk iztirzāšu mana lauka darba ētiskos aspektus, pamatojot, ka iepriekš minētais sarežģījums tikai minimāli attiecas uz manis veikto pētījumu.

Pirms lauka darba veikšanas tā norise tika saskaņota ar Rīgas domes Labklājības departamentu, kā arī individuāli ar pašas patversmes un dienas centra vadību. Jāatzīmē, ka jau pirms pētījuma veikšanas saskāros ar vairākām ētiskām dilemmām. Pēc formalitāšu saskaņošanas patversmes vadība pauda savu ieinteresētību pētījumā, it īpaši detaļās par konkrētu procesu norisi un iespējamām nelikumībām personāla darbā. Vākt un sniegt informāciju par šādām detaļām nebija mana pētījuma mērķis, taču ar vadību tika panākta vienošanās par tās iepazīstināšanu ar vispārīgiem pētījuma rezultātiem, papildus pēc pētījuma beigām sniedzot informāciju par, nepilnībām patversmes darba organizācijā no mana skatu punkta. Šī un citu iemeslu dēļ ne patversmes un dienas centra apsargi un sociālie darbinieki, ne iemītnieki netika informēti par šāda pētījuma veikšanu. Šī pētījuma izstrādē esmu vadījies no iepriekšminētā AAA kodeksa, neslēpjot savu identitāti (prezentējot sevi kā divdesmit vienu gadu vecu antropoloģijas studentu), taču saskaņā ar iepriekšēju vienošanos ar iestāžu vadību, noklusējot līdzdalības novērojuma veikšanu.

Paša lauka darba izstrādes laikā centos saglabāt maksimālu neitralitāti un neiejaucos nevienas konfliktsituācijas risināšanā (vai iekšējās kārtības noteikumu pārkāpumā) gan

¹⁵ *Allegations of inappropriate sexual relationships with Yanomami by anthropologists*. Sk. 12.05.2013. http://anthroniche.com/darkness_documents/0580.pdf

¹⁶ American Anthropology Association (2013) *AAA Statement on Ethics - Principles of Professional Responsibility* Sk. 13.02.2013. <http://www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/Code-of-Ethics.cfm>

iemītnieku savstarpējās attiecībās, gan viņu attiecībās ar patversmes personālu. Ņemot vērā, ka atrados (vai vismaz sajutos) nevienlīdzīgā (augstākā) varas pozīcijā attiecībās ar saviem informantiem, un gada aukstākajā laikā patversmē aizņēmu gultas vietu, saņemot arī pārtiku, centos iespēju robežās palīdzēt informantiem ar kādu informāciju, sarunu vai vienkārši lieku vakariņu talonu.

3.3. Pētnieka pozīcijas izvērtējums. Pašrefleksija

Veicot lauka darbu, man nācās izdarīt vairākas izvēles, kas ietekmēja šī pētījuma norisi un fokusu. Pirmkārt, šo pētījumu viennozīmīgi ietekmēja mans sociālais statuss – pētot vīriešu patversmi, mans dzimums, vecums, ārējais izskats un fakts, ka mācos Latvijas Universitātē ietekmēja informantu attieksmi pret mani. Vecums šeit bija viens no noteicošākajiem faktoriem, jo lielākā daļa patversmes apmeklētāju, pēc patversmes vadības novērojumiem, kā arī oficiālas informācijas, bija vecāki par četrdesmit gadiem.¹⁷

Ne mazāk nozīmīga izrādījās iepriekš neparedzēta situācija – manas vājās krievu valodas zināšanas un krievu valodas plašais lietojums patversmes un dienas centra iekšienē. Līdzīgi kā norādīts oficiālajā statistikā par 2011. gadu, arī šobrīd apmēram 70% bezpajumtnieku ir krievvalodīgie, 30% runā latviski.¹⁸ Lai gan latviešu valoda bija iespējams un arī izmantots saziņas kods, lielākoties bezpajumtnieku savstarpējā komunikācija notika krievu valodā. Vairākās situācijās tas neļāva man piedalīties kādā sarunā vai aktivitātē, kā arī ierobežoja manu iespēju sazināties ar cilvēkiem, kuri neprata vai nevēlējās sarunāties latviski.

Šīs savas atšķirības no "vidējā bezpajumtnieka" tēla, kādam es pēc iespējas vēlējos pietuvoties, vismaz daļēji izlīdzināja mana izvēle šo divu nedēļu laikā neuzturēt nekādus kontaktus ar saviem draugiem, paziņām un ģimeni, mans dienas budžets – Ls1, mans ikdienas grafiks un ierobežotais priekšmetu skaits, ko biju ienesis laukā. Šīs izvēles pētījuma gaitā izrādījās veiksmīgas un ļāva man attālināties no sev ierastās vides un dzīves uztveres. Tā kā patversmes iemītnieki nezināja par šāda pētījuma veikšanu, nebija iespējams veikt strukturētas intervijas, tāpēc to vietā veicu neformālas sarunas. Par šīs izvēles veiksmīgumu ir iespējams diskutēt, manā gadījumā apstiprinot tās efektivitāti, jo, pavadot laukā ierobežotu laiku, bija iespējams savākt ierobežotu, taču adekvātu informācijas daudzumu šī pētījuma apjomam.

¹⁷ Apollo *Lielākā daļa Rīgas bezpajumtnieku - cilvēki pirmspensijas vecumā* Sk. 12. 05.2013. <http://www.apollo.lv/zinas/lielaka-dala-rigas-bezpajumtnieku-cilveki-pirmspensijas-vecuma/485005>

¹⁸ Rīgas domes labklājības departaments Sk. 05.05.2013. *Sociālā sistēma un veselība 2011. gadā* http://www.ld.riga.lv/tl_files/aktualitates/Projketi%20ERAF/Gadagramata%202012.pdf

Vienojoties par manu gultas vietu šo divu nedēļu laikā, patversmes vadība kā reālāko variantu piedāvāja iespēju gulēt patversmes piektajā stāvā, kurā mitinājās vissakoptākie cilvēki. Sākotnēji šķita, ka šāda guļvieta varētu nākt pētījumam par sliktu, ierobežojot manu komunikāciju ar citu stāvu bezpajumtniekiem. Taču laika gaitā izrādījās, ka ir gluži pretēji – dzīvošana piektajā stāvā man nodrošināja iespēju komunicēt ar piektā stāva iemītniekiem, ar kuriem citādi man nebūtu bijis iespējams veidot kontaktu, vismaz tajā diennakts laikā, kas tika pavadīts patversmē. Turklāt mana atrašanās piektajā stāvā tiešā veidā neierobežoja manas komunikācijas iespējas ar citu stāvu iemītniekiem.

Spriežot par savu pozīciju kopumā, izvērtējot to arī no pētījuma pozīcijas, kurā es pats biju izpētes objekts, kā arī laika gaitā vērojot savas attieksmes un sajūtas patversmes iekšienē, secinu, ka mans vecums, dzimums, sociālais statuss un veiktās izvēles radīja tikai vienu no iespējamajām pētījuma manierēm. Cilvēks ar citādu pagātņi un izvēlēm laukā piedzīvotu bezpajumtniecību vismaz nedaudz citādāk. Citāda pētnieka pozīcija noteikti nodrošinātu mani ar citiem datiem, par kuru apjomu un kvalitāti šobrīd var vien spekulēt. Bet pēc savas pozīcijas pielietojuma, uzskatu par iespējamu apgalvot, ka tieši tā ļāva man saskatīt aģentūras klātbūtni patversmes realitātē.

Attiecībā uz kopējo pētījuma kvalitāti jāatzīst, ka tajā būtu varējis būt vairāk etnogrāfiskas informācijas, ja es būtu pratis krievu valodu augstākā līmenī, taču šim apstāklim ir lielāka saistība ar iegūto datu kvantitāti nevis kvalitāti. Īpaši pirmajās laukā pavadītajās dienās piedzīvoju zināmu "kultūršoku", taču kopumā spēju saglabāt "vēsu prātu" un jutos komfortabli dažādos apstākļos. Kopumā manas attiecības ar patversmes iemītniekiem bija tik pat dažādas kā paši iemītnieki, taču vispārinot tās varētu dēvēt par attāli draudzīgām, līdzīgi kā pašu iemītnieku starpā.

3.4. Pētījuma datu analīzes apraksts

Tā kā gan vispārīgie lauka darba novērojumi, gan piezīmes no dialogiem, kuros piedalījos vai kurus pieredzēju, tika dokumentētas vienā lauka darba dienasgrāmatā, tie tika analizēti kā līdzvērtīgi dati, kas ļāva viegli saskatīt kopīgās novērojumu un sarunu iezīmes. Mēģināju uzsākt datu analīzi jau atrodoties laukā, kas izrādījās kļūdainis solis. Uzreiz pēc atgriešanās no bezpajumtnieku patversmes, lauka darbā iegūtie un dienasgrāmatā (kā arī mobilajā tālrunī) pierakstītie dati tika ievadīti datorā ar mērķi padarīt tos pārskatāmākus un vieglāk kodējamus. Datu analīze, apstrāde, to apkopošana, sagrupēšana, galveno tēmu izšķiršana un pierakstu kodēšana tika veikta pētījuma beigu posmā, kad arī turpināju iepazīties ar teorētisko literatūru.

Pārrakstīti virtuālā formātā, lauka darba pieraksti aizņēma četrdesmit astoņas lappuses. Tā kā sākotnēji dati tika ievadīti hronoloģiski, grupējot tos pa ievades dienām, nevis tēmām, lai padarītu analīzi sev pārskatāmāku izveidoju divas domu kartes, kurās veidoju savienojumus starp dažādiem teorētiskiem konceptiem un lauka darba novērojumiem. Pēc tam no lauka darba piezīmēm tika izvēlēti spilgtākie citāti, no kuriem tālāk daļa tika iesaistīta pētījuma datu analīzes daļā. Tā kā datu ieguves laikā es centos piefiksēt visus notikumus un fenomenus, kas man šķita saistoši, domājot par aģentūru bezpajumtnieku patversmē nācās atnest ievērojamu daļu iegūtās informācijas, kas tiešā veidā nebija noderīga šīs tēmas analīzei šāda apjoma darbā. Datu analīze šajā darbā sākotnēji tiek veikta aprakstoši, prezentējot bezpajumtnieku patversmes un dienas centra darbības pamatprincipus un ievērojamākās norises, pēc tam pievēršoties konkrētiem fenomeniem un caur tiem padarot uzskatāmu rīcībspējas klātbūtni un tās izpausmes. Analīzes daļā minētie piemēri un diskusija ir skatāma kā paplašināts lauka darba norises vietu raksturojums, kas ļauj apzināt apstākļus, attiecībā pret ko bezpajumtnieki ir nozīmes subjekti, un kuru ietvarā ir iespējams runāt par bezpajumtniekiem piemītošās rīcībspējas realizēšanu.

4. STRUKTŪRU RAKSTUROJUMS

4.1. Bezpajumtnieku patversme

Bezpajumtnieku patversmes (turpmāk tekstā – Rīgas patversme) darba laiks ir atkarīgs no kalendārā laika ritējuma, tāpat gaisa temperatūras un vēja ātruma izmaiņām.¹⁹ Pētījuma veikšanas laikā, februāra sākumā, naktspatversmē bija iespējams uzturēties no pulkstens 17.00 līdz 8.00. Saskaņā ar patversmes iekšējās kārtības noteikumiem tajā ir aizliegts atrasties reibuma stāvoklī, taču aukstākajā gada periodā patversmē tiek izmitināti arī iereibuši cilvēki. Tāpat, paralēli patversmē eksistējošajai kārtībai bezpajumtnieku reģistrēšanā un tālākā guļvietas piešķiršanā, kā arī sociālā darbinieka nozīmēšanā, zemās gaisa temperatūras dēļ patversmē tika uzņemti un izguldīti arī cilvēki, kas neiesaistījās patversmes noteiktajā sistēmā, bet vienkārši ieguva guļvietu uz vienu nakti. Patversmē papildus papīra žurnālam pastāv elektroniskā reģistrācijas sistēma, kurā bezpajumtniekam katru dienu ir jāreģistrē sava klātbūtne, uzrādot personalizētu e-talonu un sociālā darbinieka izsniegtu caurlaidi. Pēc reģistrācijas patversmes iemītnieks saņem vakariņu talonu.

Bez maksas patversmē ir iespējams uzturēties divus mēnešus, pēc tam ir jāveic individuāls ikdienas maksājums, kas nekad nepārsniedz 45 santīmus dienā.^{20,21} Patversmē ir pieci stāvi, no kuriem pirmajos divos mitinās dienas nodaļas klienti, kas lielākoties ir cilvēki ar kustību traucējumiem. Trešajā, ceturtajā un piektajā stāvā mitinās regulārie patversmes apmeklētāji, taču piektais stāvs ir norobežots no pārējiem, tajā drīkst uzturēties tikai tā iemītnieki. Tajā ir atpūtas istaba ar televizoru un dekoderi, kura darbību finansiāli nodrošina paši stāva iemītnieki, tāpat arī virtuves iekārta un ledusskapji. No piektā stāva iemītniekiem tiek sagaidīts, ka tie savas uzturēšanās laikā nelietos alkoholu. Šeit jāpiebilst, ka lai gan personāla attieksme pret iemītniekiem bija dažāda, to guļvietas stāvs drīzāk ir uzskatāms par iemītnieka disciplinētības un uzturēšanās laika ilguma veicinātu stāvokli, nevis hierarhisku sasniegumu. Ja vien neiejaucas patversmes vadība, bezpajumtnieki katru dienu apdzīvo vienu un to pašu gultasvietu un kādam iemītniekam pametot patversmi, tā gultas vieta visbiežāk tiks piešķirta kādam no līdzšinējiem pastāvīgajiem patversmes iemītniekiem.

Temperatūrai pazeminoties, patversme kļūst arvien apdzīvotāka; ziemas mēnešos tā ir pārpildīta, un patversmes kāpņu laukumos nākas gulēt gan dzērušiem cilvēkiem, gan

¹⁹ Rīgas domes labklājības departaments *Naktspatversmes* Sk. 27.03.2013.

<http://www.ld.riga.lv/naktspatversmes.html>

²⁰ Rīgas domes labklājības departaments *Sociālie pakalpojumi* Sk. 27.03.2013. <http://www.ld.riga.lv/socialie-pakalpojumi.html>

²¹ Rīgas domes labklājības departaments *Rīgas patversme* Sk. 27.03.2013. <http://www.ld.riga.lv/rigas-patversme.html>

iemītniekiem, kuriem tobrīd nepietiek gultas vietu vai guļvietu istabiņās. Patversme nodrošina iemītniekiem vakariņu ēdienreizi, tajā vienmēr ir šķīvis zupas un viena vai divas šķēles maizes, kā arī krūze melnās tējas ar cukuru. Patversmē ir pieejama duša. Katrā patversmes stāvā ir tualete, kas ir apvienota ar pīpētavu. Pirms došanās uz savu guļvietu visiem iemītniekiem katru dienu ir jāapmeklē dezinfekcijas telpa, kurā tiek pārbaudīts, vai viņi nepārnēsā kāda veida ektoparazītus. Pārbaude tiek veikta ar dažādu rūpības pakāpi, aptuveni septiņiem vīriešiem atrodas 10m² plašā telpā.

4.2. Dienas centrs

Dienas centrs ir uzskatāms par patversmi papildinošu iestādi un lai tajā iekļūtu ir nepieciešama caurlaide no naktspatversmes.²² Tas darbojas no pulkstens 9.00 līdz 16.45. Dienas centram ir trīs stāvi, kuros ir izvietota ēdamzāle, bibliotēka, telpa aktivitātēm, apģērba izdales telpa, tualetes, dušas, atpūtas telpa un sociālo darbinieku kabinetu. Tikšanās ar sociālo rehabilitatoru iespējama no 11.00 līdz 12.00 un 15.00 līdz 16.00. Vēršoties pie sociālā rehabilitatora no 10.00 līdz 11.00 un 12.00 līdz 14.00, ir iespējams iegūt pusdienu talonu nākošajai dienai. Pusdienas iespējams saņemt no pulkstens 13.00 līdz aptuveni 14.30. Apģērba teorētiski ir iespējams saņemt atsevišķās dienās un laikos. Arī dienas centrā darbojas elektroniskā bezpajumtnieku uzskaites sistēma, taču, atšķirībā no Rīgas patversmes, tā gandrīz netiek izmantota, cilvēkiem netiek prasīts validēt savus e-talonus, vienīgi sargs pieraksta caurlaižu numurus papīra žurnālā.

Dienas centra ēka atrodas pie dzelzceļa sliedēm, un viegli dreb garām braucot kravas vilcieniem. Visaktīvāk tajā tiek apdzīvota atpūtas telpa, kurā nepārtraukti tiek spēlēts novuss. Cilvēki tajā arī sarunājas, ēd, guļ, atbalstoties uz galdiem, spēlē šahu, kā arī lasa grāmatas. Atpūtas telpā reti uzturas sievietes, tās dienas otrajā pusē bieži ir sastopamas, sēžot pirmā stāva gaitenī blakus mediķa un psihologa kabinetiem, kā arī bibliotēkā. Atpūtas telpā gandrīz visu laiku atrodas kāds dienas centra darbinieks – apsargs, brīvdienās to aizvietojojam vīrietim no zemessardzes. Bibliotēka ir otra apdzīvotākā telpa, tajā tiek lasītas grāmatas, kā arī aktīvi izmantoti trīs pieejamie datori ar interneta pieslēgumu. Pusdienu laikā ēdnīcā notiek relatīvi aktīva cilvēku nomaiņa, taču pirms un pēc šī laika ēdnīca tiek izmantota sarunām vai vienkārši iespējai apsēsties. Ēdnīcā ir iespējams arī pagatavot tēju. Dienas centrā pusdienu talonus ir iespējams iegūt vēršoties pie sociālā rehabilitatora, taču, atšķirībā no patversmes, tie ir derīgi nākošajai dienai. Manas uzturēšanās laikā pāris reizes dienas centra skaļrunī tika

²² *Dienas centrs bezpajumtniekiem un citām maznodrošinātām personām* Sk. 20.05.2013.
<https://www.eriga.lv/ServiceCards/Default.aspx?cardExternalId=RD000409AJ0019>

izziņota iespēja saņemt zupas papildporcijas. Ar skaļruņa palīdzību tiek paziņots arī par norisēm aktivitāšu telpā un bibliotēkā, kā arī atskaņota avārijas informācija ugunsgrēka gadījumā. Televīzijas telpā cilvēki skatās televīzijas pārraides un guļ krēslos. Kā guļvietas tiek izmantoti arī gaiteni, ik pa laikam iznesot tajos krēslu no kādas citas telpas. Sociālo darbinieku kabinetus atdala šaurs gaitenis, kas ir pateicīgs dzīvo rindu izveidei. Aktivitāšu telpā vidēji reizi trijās dienās notiek vai nu evaņģēlija sludināšana vai radošā darbnīca, kā arī divas reizes nedēļā, visas dienas garumā tā tiek izmantota Eiropas Savienības (turpmāk ES) līdzfinansēta motivācijas projekta pasākumu īstenošanai. Šādos vispārīgos apstākļos es kopā ar citiem patversmes iemītniekiem pavadīju savu ikdienu.

5. BEZPAJUMTNIĒKU PATVERSMĒ AĢENTŪRAS PERSPEKTĪVĀ

5.1. Varas attiecības

Kā jau minēts iepriekš, Rīgas patversme primāri nodrošina tās iemītniekiem naktsmītnes, vakariņu un personiskās higiēnas iespējas, taču vienlaicīgi tā kalpo arī kā dažādu vajadzību un iespēju realizēšanas vieta, kam ir potenciāls ievērojami ietekmēt tās iemītnieku dzīves.²³ Šajā nodaļā, aprakstot kāda un kāpēc ir patversmes realitāte, es pievērsīšos apstākļiem, ar kuriem nācās saskarties un kurus ietekmēja patversmes iemītnieki.

Pirms sākt aģentūras analīzi bezpajumtnieku patversmē, atbilstošas izpratnes veidošanai būtu jāieskicē vispārējā bezpajumtnieku situācija sabiedrībā. Kā redzams bukletā *Nepaej garām cilvēkam, kurš nonācis nelaimē* pilsētas centra rajonā atrodas divas Rīgas sociālā dienesta nodaļas, bet no bezpajumtniekiem ikdienā aktuālām iestādēm, atrodama ir viena zupas virtuve.²⁴ Centra rajonam tuvākā ir vīriešu patversme Rīgas Centrāltirgus rajonā. Lai gan dažādas reliģiskas institūcijas pulcē ap sevi bezpajumtniekus dažādās pilsētas vietās, ņemot vērā 2012. gadā pieņemto aizliegumu ubagot pilsētas centrā, ir iespējams teikt, ka Rīgas gadījumā bezpajumtnieki tiek vismaz daļēji ģeogrāfiski marginalizēti.²⁵ Atšķirībā no gadījumiem, kad ir iespējams runāt par kādiem konkrētiem "nabadzīgu cilvēku rajoniem" pilsētā (skatīt Rose, 1987), attiecībā uz bezpajumtniekiem Rīgā var runāt par ne-nabadzīgu cilvēku rajonu. Situācija ir savā ziņā paradoksāla, jo, lai gan oficiāli tiek pausts, ka "Patversmes/naktspatversmes ir jāveido pēc iespējas tuvāk bezpajumtnieku pastāvīgās pulcēšanās vietām", atzīstot ubagošanu pilsētas centrā par problēmu, šis reģions tiek noklusēti konstatēts kā šāda nevēlama pulcēšanās vieta, kas padara Rīgas domes bezpajumtniecības politiku pretrunīgu, jo aizvirza bezpajumtniekus uz vietām ārpus centra.²⁶ Atsaucoties uz darba teorētiskajā daļā minēto marginalizācijas teoriju vēlos argumentēt, ka Rīgā bezpajumtnieki ir ne tikai ģeogrāfiski, bet daļēji arī sociāli marginalizēta grupa.

Lauka darba izstrādes laikā noformējot dažādus bezpajumtniekam saistošus dokumentus, piemēram, medicīnisko izziņu un personalizēto etalonu, saskāros ar dažādu attieksmi. Piemēram, viesojoties poliklīnikā kopā ar citiem patversmes iemītniekiem, mēs izraisījām

²³ Likums *Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums* Sk. 03.05.2013. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488>

²⁴ *Nepaej garām cilvēkam, kurš nonācis nelaimē* Sk. 02.06.2013. www.ld.riga.lv/bukleti.html?file=tl_files/bukleti/Bezpa%202012.pdf

²⁵ *Aizliedz ubagot Rīgas centrā* Sk. 25.05.2013. <http://www.diena.lv/latvija/riga/aizliedz-ubagot-rigas-centra-13955808>

²⁶ Rīgas domes labklājības departaments *Sociālā sistēma un veselība 2012. gadā* Sk. 17.04.2013. http://www.ld.riga.lv/tl_files/aktualitates/Projketi%20ERAF/Gadagramata%202012.pdf

ieinteresētus, taču garām slīdošus skatienus situācijā kurā citi apmeklētāji piedalījās neformālās sarunās. Šeit gan jāatzīmē, ka tādā vidē kā uzgaidāmās telpas vai sabiedriskais transports citādāku, bieži vien noraidošu attieksmi no citu cilvēku puses bieži var izraisīt salīdzinoši objektīvi iemesli, piemēram, apģērba vai ķermeņa apmatojuma koptības pakāpe. Jāpiebilst, ka, kamēr uzturējos patversmē un lietoju sabiedrisko transportu, vienmēr izjutu diskomfortu un nepilnvērtības sajūtu, lai arī biju relatīvi kopts. Paradoksāli, ka arī es pats, iepriekš ikdienā saskaroties ar cilvēkiem, kuri ubago vienās un tajās pašās vietās, biju sācis tos uztvert kā sava veida vides objektus, tādā veidā no tiem norobežojoties. Nekoncentrējoties uz normām, kas skar ārējo izskatu un ģērbšanās stilu, kas ir ievērojami atšķirīgas dažādās sociālās situācijās pat vienas sabiedrības ietvaros, tieši resursu trūkums ir sociālās marginalizācijas pamatā.

Aplūkojot bezpajumtniekus kā sociālu grupu, kas zaudējusi sociālu un ekonomisku kapitālu (vai resursus), kas tālāk rezultējies ar sociālu norobežošanos, varētu likties, ka šiem cilvēkiem ir vai nu maz, vai pat nav nekādas aģentūras – spējas virzīt savu dzīvi un tās apstākļus. Ja ir iespējams apgalvot, ka, atrodoties publiskajā vidē, bezpajumtniekiem piemīt mazāk aģentūras sociālā stāvokļa un resursu trūkuma dēļ, tad, atrodoties patversmē, bezpajumtnieki viennozīmīgi ir aģenti ar izteiktu rīcībaspēju. Pirms pievēršos individuāliem rīcībaspējas realizācijas veidiem patversmē, ieskicēšu vispārējās bezpajumtnieku attiecības un ikdienas norises abās pašvaldības iestādēs.

Rīgas patversmē kā institūcijā, kas sniedz garantētus pakalpojumus, valda izteiktas varas attiecības. Saņemot patversmes piedāvātos pakalpojumus, bezpajumtniekam ir pienākums pakļauties iekšējās kārtības noteikumiem, piemēram, atstāt ēdamtelpu tad, kad ir beidzies tās darba laiks, un neienest patversmē jebkāda veida ieročus.²⁷ Bezpajumtnieku – darbinieku saziņa notiek divos veidos, no kuriem primārais ir oficiālais saziņas veids, kas ir dominējošs un sevī ietver izteiktu darbinieku aģentūru. Šim komunikācijas veidam ne vienmēr klātesoša ir institucionalizēta valoda, biežāk tā ir ikdienišķa, taču to oficiālu padara tieši skaidrais lomu nodalījums.

Darbiniece: „*Es taču attaisīju durvis vaļā, kas ir, neredz ko?*”

Vīrietis klusējot, viegli apjucis dodas kabinetā.

Klātesoša ir arī neoficiālā darbinieku – iemītnieku komunikācijas forma, kurā patversmes darbinieki ar ikdienišķāku un personiskāku pieeju cenšas veikt savus amata pienākumus. Kā piemērs šādai darbībai būtu patversmes darbinieces Intas (pētījumā mainīti personvārdi)

²⁷ Rīgas patversmes iekšējās kārtības noteikumi (2012) sagatavots pēc pieprasījuma

veiktā istabiņu un atpūtas telpas apstaigāšana apmēram reizi piecās dienās, apjautājoties katram piektā stāva iemītniekam, vai viss ir kārtībā un vai visi iemītnieki ir bijuši vakariņās. Patversmes darbinieki bieži izmantoja neoficiālu sarunas stilu, lai panāktu savus mērķus un disciplinētu patversmes darbiniekus, kā šajā piemērā, apmēram sešdesmit gadus vecai darbiniecei uzrunājot nepaklausīgu apmeklētāju pirms kārtējās vakara ektoparazītu pārbaudes.

-Nē, nekur Tu neej, nāc atpakaļ man Tevi ir jāapskata!

-Ko tad manas apdegušās miesas te skatīsies?

-Tā. Kur Tu biji divas dienas?

-(..) Tepat apkārt drāzos kaut kur.

-Nu tad ģērbies nost, drāzekli, es gribu Tevi apskatīt!

Gan patversmē, gan dienas centrā personāla attieksme pret klientiem bija dažāda, vairāki vīrieši bija nodibinājuši daļēji neformālas attiecības ar sociālajām darbiniecēm un sievietēm, kas strādāja virtuvē. Komunikācijā ar iestāžu darbiniecēm nozīmīgs bija bezpajumtnieka runas veids un kopējā attieksme, lai gan pēc maniem novērojumiem tikai niansēs, taču tas ietekmēja iegūstamo labumu un informācijas kvalitāti. Tas skāra gan tādus sīkumus kā dažādas kvalitātes ēdamkarošu saņemšana gadījumos, kad bezpajumtnieks to bija aizmirsis, gan atsevišķos gadījumos sniedzot bezpajumtniekam iespēju darboties patversmes vai dienas centra labā, apmaiņā pret to saņemot papildus pārtikas devu vai iespēju uzturēties patversmes telpās arī dienas gaišajā laikā. Vēl pirms lauka darba uzsākšanas patversmes vadība minēja, ka tādi darbi kā sniega tīrīšana patversmes priekšā vai trepju mazgāšana dienās, kad apkopēja nav ieradies darbā, var kalpot arī kā neformālo attiecību uzlabošanas paņēmieni situācijā, kad kāds piektā stāva iemītnieks ir lietojis alkoholu. Lai gan lauka darba veikšanas laikā es nepieredzēju gadījumu, kad patversmes darbinieki būtu uzzinājuši par alkohola lietošanu piektajā stāvā, patversmes personāls minēja, ka gadījumā, ja kāds piektā stāva iemītnieks tajā rada nekārtības vai atrodas reibuma stāvoklī, tam var nākties zaudēt savu gultas vietu un pārvākties uz kādu no zemākajiem stāviem. Mana lauka darba gaitā bezpajumtnieki tika regulāri nodarbināti sniega tīrīšanā, savukārt visi piektā stāva iemītnieki saglabāja savas gultas vietas. Taču balstoties uz manu personīgo pieredzi arī komunikācijā ar sociālajām darbiniecēm, tai piemita gadījuma rakstura dimensija; pielietojot vienādi pazemīgu runas veidu saņemtās atbildes varēja ievērojami atšķirties.

Neformālā komunikācijas dimensija bija klātesoša ne tikai atsevišķu bezpajumtnieku gadījumos, tā uzskatāmi atspoguļojās arī situācijās, kurās tika pārkāpti iekšējās kārtības noteikumi. Tā kā lielākoties noteikumu pārkāpumi nebija tieši citu cilvēku drošību

apdraudoši, sociālās darbinieces vai apsargi pielietoja neformālu saziņas veidu, vai izlikās neredzam/nedzirdam pārkāpumu, lai neitralizētu problēmsituāciju un vienlaikus neprovocētu bezpajumtnieku uz tālāku rīcību. Šādi pārkāpumi bija, piemēram, alkohola lietošana vai atrašanās reibumā, draudi citiem bezpajumtniekiem vai asu priekšmetu glabāšana. Vēlāk, sarunās ar patversmes vadību tā apgalvoja, ka ir lietas kursā par atsevišķiem cilvēkiem, kuri regulāri pārkāpj šos noteikumus. Šeit jāatzīmē, ka kopējā bezpajumtnieku kontrole patversmē ir vērtējama kā mērena. Piemēram, viens no manis apdzīvotās trīsvietīgās istabiņas biedriem patversmē divu nedēļu laikā parādījās tikai trīs reizes, aptuveni uz stundu izmantojot patversmes dušu, taču visu laiku teorētiski aizņemot gultas vietu. Neskatoties uz to, šis cilvēks no patversmes piektā stāva izraidīts netika.

ES motivācijas projekta "Motivācijas programmu izstrāde un ieviešana bezpajumtniekiem-bezdarbniekiem" atklāšanā patversmes un dienas centra vadītāja, uzrunājot sanākušos bezpajumtniekus, stādīja priekšā un rosināja uztvert projektā iesaistītās sociālās darbinieces kā skolotājas, vadītājas un mammas.²⁸ "Mammu metafora" bija relatīvi plaši izplatīta sociālo darbinieču vidū neformālākās sarunās.

Bezpajumtnieks: *Man var te tagad to cukurūdeni dabūt?*

Darbiniece 1: *„Cukurūdeni gribi? Tad jāiet uz pirmo stāvu pakal, nevar te tagad – cilvēks runā. Ai nu labi, sēdi klausies, es pati aiziešu”*

Darbiniece 2: *„Nu tā kā tāds mazs bērns”*

Lai gan starp pašiem bezpajumtniekiem lauka darba laikā es nenovēroju šādu sevis asociēšanu ar bērnu, sociālo darbinieču pašpiedēvētā mātes loma attiecībā uz bezpajumtniekiem, kas tika paskaidrota, pieminot rūpes un uzmanīšanu lieliski raksturo veidu, kā bezpajumtnieki tiek uztverti patversmes iekšienē. Sava veida asociācijas ar bērniem veidotu vidi radīja arī dienas centra netipiskā arhitektūra (skatīt pielikumu nr.1) un tā iekšienē plaši izmantotā spilgti oranžā krāsa. Viena no plašāk izplatītajām asociācijām Rietumu sabiedrībā, pretstatot bērņus un pieaugušos, ir attiecīgi pasivitāte/aktivitāte, nezināšana/zināšana un neracionalitāte/racionalitāte (Prout, 2005: 4-6). Pat nepievēršoties paša asociācijas veidošanas fakta nozīmei, ilgākā darbinieču pašidentificēšanās procesā tās

²⁸ Rīgas patversme realizē projektu „Motivācijas programmu izstrāde un ieviešana bezpajumtniekiem - bezdarbniekiem Sk. 15.05.2013. <http://www.ld.riga.lv/relize/items/rigas-patversme-realize-projektu-motivācijas-programmu-izstrāde-un-ieviešana-bezpajumtniekiem-bezdarbniekiem.html>

esamība izskaidro bieži pielietoto neformālo saziņas līmeni un darbinieču rīcību gadījumos, kuros bezpajumtnieks neievēro iekšējās kārtības noteikumus. To varētu salīdzināt ar niķīga bērna savaldīšanas mēģinājumiem, kuros ne vienmēr ir svarīgi precīzi izpildīt solīto sodu, svarīgāk ir panākt pārkāpuma neturpināšanu un mierīgas savstarpējās attiecības. Tas paplašina bezpajumtnieku rīcībspēju, piešķirot attiecībām ar sociālajām darbiniecēm neoficiālu aprūpētāja-aprūpējamā aspektu, ko ir iespējams izmantot, piemēram, lai nezaudētu gultas vietu. Vienlaicīgi tas rada arī pienākumu vismaz pamatlīmenī šādas attiecības uzturēt, lai iedarbīgi izspēlētu "aprūpējamā lomu".

Lai gan arī patversmes un dienas centra apsargi ne vienmēr pārkāpumu gadījumos piemēro sodus, visbiežāk iztiekot ar brīdinājumiem izmest bezpajumtnieku no patversmes, arī gadījumos, kad viņi sarunājas ar bezpajumtniekiem neformāli, vismaz noklusēti, vienmēr tiek saglabāta oficiāla autoritāte. Pat sargiem jokojot tas tiek darīts no izteiktām varas pozīcijām (skaidri iezīmējot savu stāvokli institūcijā), kas papildus darba pienākumiem atšķir viņus no sociālajām darbiniecēm, kas, savukārt, padara bezpajumtnieku rīcībspēju attiecībā pret patversmes personālu komplicētāku un daudzveidīgāku.

Gandrīz katram bezpajumtniekam patversmē/dienas centrā pastāvēja vismaz šaurs paziņu loks, vienlaikus eksistējot izteikti sociāliem indivīdiem, kā arī cilvēkiem, kas atbilstu apzīmējumam „vientuļnieki”. Savstarpējā komunikācijā viennozīmīgi dominēja krievu valoda; īpaši bieži sastopami bija šīs valodas lamuvārdi kā arī daži, Latvijas cietumiem raksturīgi žargonismi, kas nav neparasti, ņemot vērā daļas bezpajumtnieku iepriekšējās sodāmības faktu.²⁹ Šo saziņas kodu šķietami saprata visi.

Neizrādot komunikācijas iniciatīvu, man, visticamāk, būtu izdevies pavadīt lauka darbu sazinoties gandrīz tikai ar darbiniekiem, taču, lai gan noslēgtība ir plaši sastopama un respektēta īpašība patversmes vidē, draugu vai sociālu kontaktu esamība patversmes iekšienē viennozīmīgi ir uzskatāma kā vērtība. Kā apstiprina Annas Leiškalnes veiktais pētījums (skatīt Leiškalne, 2011), iekšējais sociālo attiecību tīkls palīdz bezpajumtniekiem atrast pagaidu darbus, kas ir viennozīmīgs rīcībspēju palielinošs faktors. Līdzīgi, mana lauka darba gaitā mans istabas biedrs sagādāja man iztrūkstošus, nozīmīgus priekšmetus patversmes ikdienai (karoti, krūzi un čības). Šajā piemērā uzskatāmi redzams kā sociālu attiecību uzturēšana ļauj iegūt ne tikai no savas, bet arī citu aģentu rīcībspējas. Ikdienā bezpajumtnieku starpā noritēja bartera un dāvināšanas veida apmaiņa ar vakariņu taloniem, kā arī informācijas

²⁹ Patversmes/naktspatversmju klientu aptaujas rezultāti Sk. 21.05.2013.

http://www.google.lv/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.sus.lv%2Ffiles%2FPatversmes_anketesana_2012.doc&ei=34-bUemhA6n74QS1iYcGCA&usg=AFQjCNFomiL5_yhR0-jkRAiYrw4kErjAYA&sig2=Sgstgg45h7nEq1GTSJGrcA&bvm=bv.46751780,d.bGE

apmaiņa. Tas norāda, ka bezpajumtnieku starpā notiek mijiedarbība, kas piešķir tiem vairāk rīcībspējas. Aģentūras kontekstā, atrodoties patversmē, bezpajumtnieks saskarās ne tikai ar tādiem fiziskiem apstākļiem kā atrašanās siltumā un bezvējā, kas var veicināt viņa rīcībspēju, bet arī ar potenciālu iespēju nodibināt sociālus kontaktus (gan ar darbiniekiem, gan citiem bezpajumtniekiem), ar kuru palīdzību realizēt esošo, vai iegūt papildu rīcībspēju.

5.2. Ierobežota socializēšanās - ierobežota rīcībspēja

Gan ilgstoši dzīvojot bez pajumtes, gan uzturoties bezpajumtnieku patversmē, cilvēki vismaz daļēji atradinās ne tikai no kādām konkrētām darbībām, kā piemēram, komunālo maksājumu veikšanas, bet arī no sociālajām normām, kas ir saistītas ar šīm darbībām. Pēc ilgstošas dzīves patversmē cilvēkam ir ne tikai no jauna jāgūst prasme pašam kopt dzīvojamo platību, bet arī izpratne kādas darbības un vērtības ir aktuālas cilvēkam, kura mājvieta ir dzīvoklis vai māja. Pirmā veida prasmju zudumu labi raksturo šis dialoga atstāsts, kurā bezpajumtnieks iepriekšējā tikšanās reizē ir atdevis apsargam kādu pudeli ar sarkanu šķidrumu, uzskatot to par dzeramu.

Apsargs: „Ā, tas sarkanais, tas nav ne ēdams, ne dzerams, tas ir tāds ar ko traukus mazgā! Es gandrīz noindējos!”

Ceturtnā stāva iemītnieks: „Vai, nu paldies ka pateici tad, paldies, paldies.”

Ar indivīda rīcībspēju viennozīmīgi ir saistīta viņa prasme saprast attiecīgo sociālo kontekstu un tajā valdošās normas. Pēc maniem novērojumiem vairākiem dienas centra apmeklētājiem tajā valdošās normas bija vismaz daļēji neskaidras – piemēram, kāda apmēram piecdesmit gadus veca sieviete katru rītu piezemēti sveicināja katru apmeklētāju, lai gan divu nedēļu laikā tai atbildēja vien pāris cilvēki. Savukārt, kāds vīrietis regulāri nonāca konfliktā ar sociālajiem darbiniekiem, atrodoties telpās, kurās notika ar viņu nesaistītas aktivitātes. Ilgāk uzturoties šādos apstākļos, kļūst skaidrs, kādēļ kādam pētniekam (skatīt Lewis, 1996) varētu šķist, ka ievērojama daļa nabadzīgu cilvēku problēmu ir psiholoģiskas dabas, kā adekvātu problēmu risinājumu tādēļ minot psiholoģiska rakstura ārstēšanu. Ilgstoša nabadzība viennozīmīgi atstāj iespaidu ne tikai uz cilvēka fizisko ķermeni, bet arī psihi; palikšana bez pajumtes, tāpat kā nepieciešamība apmeklēt zupas virtuves, var būt nepatīkama un nesaprotama pieredze. Pieprasījumu pēc psihologa konsultācijas nabadzīgu cilvēku vidū norāda dienas centra psihologa kabineta apmeklētība, kas teorētiski ļauj secināt, ka daļa no bez pajumtes palikušajiem cilvēkiem cieš no kādas psiholoģiska rakstura problēmas.

Jāatzīmē, ka šobrīd nepastāv precīzu, procentuālu datu par garīgu saslimšanu sastopamību Latvijas bezpajumtnieku vidū. Taču es vēlētos argumentēt, ka pat tad, ja ievērojamai daļai bezpajumtnieku ir psiholoģiska rakstura problēmas, tās retos gadījumos ir smagas, biežāk tām robežojoties ar vieglu depresiju (vismaz vadoties pēc maniem laukā veiktajiem novērojumiem saziņā ar bezpajumtniekiem).

Bepajumtniekiem kā jau marginalizētai sabiedrības grupai, sociāla akceptēšana ir izteikti nozīmīga, un kā min arī Roberts Dežarlē (Robert Desjarlais), liela daļa bezpajumtnieku novērtē pašu iespēju piedalīties dialogā (Desjarlais, 1994: 894). Arī mana lauka darba laikā daudzi bezpajumtnieki minēja, ka tie apmeklē dienas centru tieši socializēšanās dēļ. Nabadzība, kas visbiežāk ir zema sociālā statusa simbols, kalpo arī par vienu no zemas pašapziņas izraisītājiem. Dienas centrā sastaptais divdesmit gadus vecais Jānis, kurš mēģina nodrošināt sev iztiku, meklējot vērtīgus priekšmetus atkritumos, man pastāstīja, ka viena no nepatīkamākajām ar bezpajumtniecību saistītajām sajūtām rodas brīžos, kad pa ietvi nākas iet garām kādai izskatīgai meitenei. Jānis norādīja, ka šo neērtības sajūtu izraisa fakts, ka viņa īpašumā nav mobilais telefons, kas ir kā statusa simbols, kā arī viņa nekoptā āriene. Otrajā lauka darba nedēļā arī mani pašu sāka piemeklēt šī Jāņa pieminētā sajūta. Attiecībā uz šo konkrēto situāciju, pielietojot pavisam vienkāršu loģiku iespējams secināt, ka zema pašapziņa tieši samazina indivīda rīcībspēju, šajā gadījumā, mani vai Jāni atturot no iepazīšanās ar kādu simpātisku mūsu vecuma sievieti.

Šis piemērs apraksta tikai kādu nelielu sadzīvisku situāciju, taču nedrošība un pašapziņas trūkums, kas tieši ietekmē rīcībspēju, izpaužas arī citās bezpajumtnieku dzīves sfērās. Pašapziņas trūkums, pirmkārt, ir saistīts ar indivīda identitāti un izteikti ar vienu no tās pamatelementiem – dzimtes identitāti. ES motivācijas projekta ietvaros sociālā darbiniece minēja, ka ievērojamais vīriešu bezpajumtnieku skaits, pretstatā sieviešu skaitam, rodas vīriešu slinkuma dēļ, minot stereotipisku piemēru par sievu, kura uzkopj māju, un vīru, kurš skatās televīzijas pārraides. Es vēlētos saistīt šo fenomenu ar dzimtes lomām, taču rosināt apskatīt šo jautājumu plašāk. Tā kā ar vīrišķību Rietumu sabiedrībās parasti tiek saistīta noteiktība, gudra izvēle, risks un veiksmē (skatīt Ghail, 1994), tad loģiski būtu secināt, ka zaudējot vai nerealizējot šīs vīrišķības iezīmes tiek zaudēta daļa vīrišķības, kas, savukārt, iespaido cilvēka pašapziņu un apzināto iespēju kopumu – rīcībspēju.

Aprakstot nabadzību ASV geto rajonos, Eliots Liebovs (Eliot Liebow) koncentrējas uz "ielu deldētāju" (angliski - street corner man) fenomenu, skatot to no lejas uz augšu (bottom – up) virzītā perspektīvā un skaidrojot šī fenomena sociālekonomisko kontekstu. Potenciāli zems darba atalgojums nostāda vīrieti situācijā, kurā par spīti vēlmei strādāt, viņš nespēj nopelnīt pietiekoši, lai nodrošinātu sevi vai savu sievu un bērnu, tā izpildot savu stereotipisko,

plaši akceptēto un pieprasīto vīrieša pienākumu (Liebow, 2003: 19-21). Tā kā, strādājot pieejamos, zemi atalgotos darbus, vīrietis nespēj realizēt savu lomu, labāka piedāvājuma (kaut vai ilgstoša) meklēšana kļūst par simpātisku izvēli.

Zema pašapziņa psiholoģijā bieži tiek saistīta ar anti-sociālu vai agresīvu uzvedību (Bushman and Baumeister, 2002: 543-545). Lai gan patversmē man nenācās piedzīvot nevienu fiziskas vardarbības gadījumu, dienas centra atpūtas telpā gadījumi, kad kāds bezpajumtnieks ilgstoši skaļā balsī lamāja kādu citu, pagrūda kāda krēslu vai draudēja ar fizisku izrēķināšanos notika vairākas reizes dienā. Agresijas izvirdumi bija šķietami nejauši. Piemēram, Igors pusotru stundu ilgās radošās darbnīcas laikā smaidīja, runāja mierīgi un dažbrīd mulsa no jaunās, izskatīgās sociālās darbinieces jautājumiem, taču piecas minūtes pēc tās beigām, brīdī, kad kāds sirms vīrietis vāji uzgrūdās viņa krēslam, Igors pēc minūtes ilgas lamāšanās aizspēra sirmgalvja krēslu apmēram trīs metrus tālāk. Agresija tika pausta arī patversmes un dienas centra darbinieku klātbūtnē, taču reti tika attiecināta uz pašiem darbiniekiem. Piemēram, ektoparazītu pārbaudes laikā, sociāli akceptējama bija situācija, kad atrodoties blakus patversmes darbiniecei, kāds bezpajumtnieks izblāva rupjus lamuvārdus kāda cita bezpajumtnieka virzienā. Lai gan sociālā darbiniece vīrietim kautrīgi aizrādīja, pēc paskaidrojumiem, ka lamuvārdi bija adresēti kādam citam bezpajumtniekam situācija tika normalizēta. Pats savā uzturēšanās laikā izjutu lielu bijību pret sociālajiem darbiniekiem, kuri bija tieši atbildīgi par man pieejamajiem pakalpojumiem, īpaši tiem, ar kuriem komunikācija notika izteikti oficiāli.

Saskaroties ar vispārējo bezpajumtnieku atsvešinātību no sabiedrības un pasīvo agresivitāti, kas ikdienā izpaudās tādās sociālās situācijās, kā kopīga gaidīšana rindā vai vienas telpas apdzīvošana, nācās secināt, ka saruna ar psihologu bieži aizpilda tieši ikdienā iztrūkstošo socializēšanās procesu, nevis kalpo kā konkrēta terapija. Bezpajumtnieku rīcībspējas ierobežotība ir cieši saistīta ar to ierobežoto socializēšanos, ko, savukārt, nevar skaidrot, to reducējot uz psiholoģiskām saslīmšanām. Tai pat laikā sarunās ar bezpajumtniekiem varēja novērot kā ilgstoša nabadzība tiek normalizēta un padarīta ikdienišķa, tā daļēji rehabilitējot indivīda pašapziņu.

„Nu, kā ir?” (Sieviete vaicā savai draudzenei lūdz novērtēt tikko iegūtas lietotas drēbes)

„Paskaties kā es Tevi nokomplektēju, zils, balts, zils, balts, tā kā no žurnāliem!”

Šeit gan jāpiemin, ka ilgstoša nabadzība, pat ja tā tiek ”normalizēta” dažādās praksēs un sajūtās, var radīt izteiktus kompleksus par tādām iezīmēm, kā piemēram, izglītības līmenis,

tautība vai vecums. Šādu tendenci apstiprināja liela daļa patversmes dalībnieku, tajā skaitā mans istabas biedrs, kurš, līdzīgi kā atsevišķi medijos aplūkoti Jēkabpils bezpajumtnieki, apgalvoja, ka vecuma dēļ nav derīgs darba devējiem.³⁰

5.3. Rīcībspēja ierobežotu resursu kontekstā

Gan sarunās ar atsevišķiem bezpajumtniekiem, gan ES motivācijas projekta sarunu ietvaros pamanīju, ka cilvēku prioritātes jeb dažādu darbību secības izvēle pie vienādām iespējām ievērojami savstarpēji atšķiras. Projekta ietvaros katram bezpajumtniekam bija jā sastāda sava "vajadzību varavīksne", kurā secīgi, sākot ar nozīmīgāko, jāuzraksta savas šī brīža vajadzības.

5.3.tabula.

Kārļa un Ievas vajadzību varavīksnes

Kārlis
1. Dzīvoklis
2. Darbs
3. Ēdiens
4. Draugi
5. Drēbes
6. Draugu palīdzība

Ieva
1. Tuvinieku pieņemšana
2. Ēst, gulēt, dzert
3. Veselība
4. Brīvība

Kārļa "vajadzību varavīksnē" parādās bezpajumtniekiem raksturīga tendence kā primāro sev iztrūkstošo un nepieciešamo lietu minēt patstāvīgu dzīvesvietu. Lai gan tā neapstrīdami ir viena no primārākajām bezpajumtnieku nepieciešamībām, tomēr, aplūkojot situāciju lineāri, visbiežāk bezpajumtniecības situāciju ir izraisījis bezdarbs un/vai resursu trūkums (skatīt Leiškalne, 2011), kas nozīmē, ka, pat iegūstot patstāvīgu dzīvesvietu, netiek atrisināta līdzekļu trūkuma problēma, un eventuāli var nākties atgriezties patversmē. Šeit es vēlos atgriezties pie darba teorētiskajā daļā minētās trīs pakāpju nozīmes piešķiršanas idejas.

Vēlos argumentēt, ka bezpajumtnieku situācijas gadījumā, dažādu apstākļu rezultātā trešais uztveres solis – interpretantu pievienošana zīmei un objektam – bieži ir nepilnīgs un ierobežots (relatīvi ierobežoti spējot sasaistīt priekšmetus un notikumus, tā iegūstot relatīvi

³⁰ Jēkabpilī pamestā mājā iekārto nelegālu patversmi bezpajumtniekiem Sk. 16.05.2013
<http://www.apollo.lv/zinas/jekabpili-pamesta-maja-iekarto-nelegalu-patversmi-bezpajumtniekiem/567855>

ierobežotu rīcībspēju). Šī nozīmju piedēvēšanas procesa nepilnīgums, kā norāda Kokelmans, (Kockelman, 2007: 377-379) ir viens no galvenajiem iemesliem individuālā nespējā realizēt savu aģentūru, to pārveidojot rīcībspējā. Izmantojot tikko minēto piemēru, vispārinot par dzīves vietas un darba pakārtotajām attiecībām, nozīmju piešķiršanas teorija var skaidrot attiecīgo mainīgo izvietojumu "vajadzību varavīksnē". Gadījumā, ja šis saraksts nav veidots ar mērķi izkļūt no nabadzības, ir iespējams teikt, ka Kārlim ar zināmu pārticību (nenabadzību) drīzāk asociējas dzīvoklis, nevis darbs. Gadījumā, ja šis saraksts ir veidots kā stratēģisks plāns, atrodoties nabadzības kontekstā, ar mērķi no tā izkļūt, ir iespējams apgalvot, ka indivīds nesaredz (vai vismaz uzskata par maznozīmīgu) augstāk minēto dzīvokļa – darba sakarību, nepiešķirot kopīgu (šāda veida) interpretantu abiem objektiem. Sarunās ar bezpajumtniekiem novēroju, ka arī stabilitāte drīzāk tiek asociēta tieši ar dzīvesvietu, nevis nodarbošanos, līdz ar to, runājot par nestabilitāti, kā kritisks punkts starp iepriekšējo dzīvi un šī brīža nabadzību drīzāk tiek minēts tieši dzīvokļa zaudējums. Taču par spīti spēcīgajai asociatīvajai saitei starp dzīvokļa un stabilitātes sajūtas zaudējumu, dzīvokļa atgūšana visbiežāk stabilitātes sajūtu atgriezīs tikai īstermiņā.

Tieši šī īstermiņa un ilgtermiņa dimensiju salāgošana ir izteikti problemātiska nabadzīgu cilvēku vidū. Līdzsvara noturēšana ikdienas resursu sadalē, garantējot to noturību vismaz neilgā laika posmā, ir kā stabilitāti raksturojoša darbība – gadījumā, ja resursu pieejamībā rodas pārrāvums, tas atspoguļojas arī vispārējā stabilitātes sajūtā. Šī sajūta, kas iepriekš ir mudinājusi rīkoties daudzveidīgi plānojot, tai izgaistot veicina izdzīvošanas stratēģiju plānošanu īstermiņā, kas ir loģiska darbība, saskaroties ar nekontrolējamu apstākļu mainību. Taču tā iesprosto cilvēku īstermiņa risinājumu virknē, kas nepieļauj ilgtermiņa risinājumu meklēšanu, tā arī rīcībspēju drīzāk īstenojot tieši īstermiņā.

Etnogrāfijā par kādu ASV patversmi (Desjarlais, 1997: 125-128) tiek norādīts, ka cilvēki runājot par savas nabadzības situācijas cēloņiem visbiežāk par situāciju runā kā tādu, kas pati ir notikusi, tā attālinoties no savas rīcībspējas saistīšanu ar apkārtējām norisēm. Līdzīga tendence parādās arī Annas Leiškalnes bakalaura darba intervijās (skatīt Leiškalne, 2011) ar patversmes iemītniekiem; retrospektīvā skatījumā cilvēki min atmiņu ainas no jaunības kad tie ir darījuši lietas, taču, runājot par nabadzību visbiežāk tā tiek minēta kā neveiksmīga apstākļu sakritība, savu rīcībspēju minot kā pakļautu notikumiem. Nozīmīgi, ka rīcībspējas iztrūkums cilvēku stāstos (stāstniekam esot kā darītājam) ir sastopams ne tikai stāstījumos par nabadzības sākumu, bet arī nesenās pagātnes situācijām. Šāda stāstījuma maniere piemīt, piemēram, trīsdesmit sešus gadus vecajam Artūram, kurš ES motivācijas projekta laikā runā par situāciju kurā ticis pie īslaicīgas pajumtes žēlsirdīgu cilvēku dēļ. Par spīti tam, ka Artūrs

šajā gadījumā pats lūdza pajumti, lēmumu to piešķirt Artūrs vērtē kā nozīmīgāku (attiecībā uz pajumtes iegūšanu) kā lēmumu to lūgt.

Aplūkojot abas tabulas ir redzams, ka Kārļa tabulā atrodami divi samērā līdzīgi punkti - "draugi" un "draugu palīdzība". Lai gan vajadzību saraksta veidošanas laikā var tikt piedzīvotas dažādas emocijas, punktu daļēja atkārtotāšanās, kā arī nesistemātiska uzskaitē liecina par apjukumu saistībā ar individuālo nozīmju piešķiršanu. Ievas tabulā, kā visakūtākā vajadzība minētā "tuvinieku pieņemšana" kontrastē ar Ābrama Maslova (Abraham Maslov) vajadzību piramīdā atrodamo vajadzību secību.³¹ Vienlaikus, šāda secība norāda uz Ievas vēlmi pēc noturīgas socializēšanās, kas atsaucoties uz iepriekš minētajiem secinājumiem ir viens no galvenajiem rīcībspēju sniedzošajiem faktoriem.

Kā minēts dienas centra raksturojumā, tas, tāpat kā Rīgas patversme, piedāvā dažāda veida pakalpojumus – sākot no ēdināšanas, beidzot ar psihologa pakalpojumiem un radošajām darbnīcām. Manis veiktie novērojumi divu nedēļu laikā sakrīta ar Ābrama Maslova vajadzību piramīdā atrodamo vajadzību secību – dienas centrs un Rīgas patversme, primāri bija iestādes, kas apmierināja cilvēku pamatvajadzības: plašāk tika apmeklēta dienas centra virtuve, mazāk cilvēku piedalījās evaņģelizēšanā vai radošajās darbnīcās. Dienas centrs var tikt skatīts kā kompleksa institūcija, atsevišķi darbinieki tajā tiek nodarbināti vairāku pakalpojumu sniegšanā, tas, iespējams, ir viens no galvenajiem iemesliem pakalpojumu ierobežotajai pieejamībai, piemēram, ēšanas talonu izsniegšanai un sociālā rehabilitatora konsultācijas šķietamajai izretinātībai institūcijas darba laikā (attiecīgi 10.00-11.00;12.00-14.00 un 11.00-12.00).

Lai gan piedāvāto pakalpojumu grafiks man sākotnēji šķita loģisks un pārdomāts, sākot to izmantot ikdienā (nenoslogojot, piemēram, dienas centra psihologu vai medicīnas māsu) es, tāpat kā citi bezpajumtnieki, saskāros ar situācijām, kuras izteikti sarežģīja manu ikdienas dzīvi. Šeit ilustrācijai derētu citāts no kādas sievietes sarunas ar vīrieti.

Bezpajumtniece: „*Mutere jau teica, ka man tās drēbes izmazgās, bet vai viņas izžūs līdz vieniem?*”

Man jau tūlīt jānāk atpakaļ!”

Šis piemērs var šķīst dramatisēts, tāpēc papildināšu citātu ar saviem novērojumiem. Pulksten vienos dienas centrā tiek pasniegtas pusdienas, kuras sievietei visticamāk ir svarīgi saņemt. Dienas centrs teorētiski piedāvā drēbju mazgāšanas un izsniegšanas pakalpojumus, izmantojot kuponu sistēmu, taču drēbes tiek izsniegtas salīdzinoši reti un brīdī, kad dienas centrā vēlējos saņemt kuponu drēbju mazgāšanai, uzzināju, ka drēbes būs iespējams mazgāt

³¹ Maslow, A.H. (1943) *A theory of human motivation*. Psychological Review, 50(4), 370–96. Sk. 18.05.2013. <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

tikai precīzi pēc mēneša, 13. martā (Šeit jāpiemin, ka maijā atkārtoti viesojoties dienas centrā atklājās, ka tehnisku iemeslu dēļ veļas mazgāšanas pakalpojums kopš marta ir ticis pārtraukts).

Konkrētu grafiku esamība, tāpat, kā to fiksētība laikā var mudināt bez pajumtes un/vai darba palikušos cilvēkus, kas ir atsvešinājušies no dažādām rutīnām un sistemātiskām darbībām, pie tām atgriezties. Tajā pašā laikā, šādu grafiku esamība, it īpaši pie ierobežota resursu daudzuma, ir izteikti ierobežojoša, un tā pati par sevi ietekmē arī cilvēku vispārīgo laika izjūtu. Pats šo divu nedēļu laikā novēroju, ka ne tikai plānoju savu ikdienu pēc patversmes un dienas centra grafikiem, bet pēc laika jau ar tiem saistu savu dienas ritējumu, zinot, kur man vajadzētu būt, piemēram, pulksten 14.00, vai cikos būs iespējams saņemt kādu maltīti. No tā iespējams secināt, ka spēja apvienot sev saistošos piedāvātos pakalpojumus jeb pārvaldīt to grafikus ir skatāma kā viena no rīcībspējas sastāvdaļām. Šāda situācija var šķist pavisam parasta un loģiska, bet pievēršot uzmanību tam kā cilvēki pieredz šīs attiecības ar laiku, laika izjūta, kopējā nabadzības kontekstā spēlē lielu lomu.

Bezpajumtnieku spēja pārvaldīt laiku, būt aģentiem attiecībā pret to, ir praktiski noderīga, piemēram, atrašanās attiecīgajā dienas centra vietā, otrdien pulksten 11.00 nodrošina cilvēkam iespēju saņemt dienas centra pusdienas trešdienā, pulksten 13.00. Nepieciešamība pēc ēdiena viennozīmīgi var piesaistīt cilvēku šādam ikdienas grafikam un šī konkrētā sistēma mudina indivīdu regulāri apmeklēt dienas centru, taču apmeklējuma pārrāvuma gadījumā var mazināt indivīda vēlmi to apmeklēt, it īpaši attiecībā uz aģentiem, kas ir pieraduši plānot dzīvi īstermiņā. Šī sistēma darbojas individuālas aģentūras trūkuma dēļ (nespējas neatkarīgi nodrošināt sev pusdienas), kā rezultātā aģents ir spiests (vai izvēlas) izmantot piedāvāto struktūru, lai apmierinātu savas vajadzības. Kā jau iepriekš minēts, bezpajumtniecība ne vienmēr izpaužas kā absolūts resursu trūkums un pat šajā situācijā, kurā attiecinot indivīdu pret sabiedrību vai sevi pašu ir iespējams konstatēt rīcībspējas iztrūkumu, vienlaicīgi, attiecībā pret patversmes struktūru bezpajumtnieks var patstāvīgi lemt un izmantot rīcībspēju.

„Man te ir taloni uz ģertūdi, veselam mēnesim. Man Žeņa atdeva. Tikai tāds stulbs laiks uz trijiem, būtu uz četriem būtu labāk.”

(Sieviete ar karoti lēni baksta šķīvi, atbild lēni, vīpsnājoši.) *„Uz ģertrūdi? Dzīties to gabalu dēļ zupas?”* (saruna norisinās Katoļu ielā).

Kā redzams, bezpajumtnieku ikdiena ir tieši atkarīga no tā, kā tie spēj pārvaldīt laiku, taču līdz ar konkrētu grafiku esamību un vismaz daļēju nepieciešamību tos ievērot, laiks kļūst institucionalizēts. Ilgstoši uzturoties abās pašvaldības iestādēs, tiek izmantoti konkrēti

pakalpojumi un apmierinātas konkrētas vajadzības, kas to realizēšanu asociē tieši ar šīm iestādēm. Arvien regulārāk izmantojot patversmes pakalpojumus tieši to grafiki kļūst par vienu no galvenajiem atskaites punktiem ikdienas plānošanā. Paradoksāli, lai gan tieši dažādu grafiku esamība var tikt skatīta kā rīcībspēju veicinošs, kā arī vispārēji disciplinējošs un motivējošs faktors, saskarē ar tiem bezpajumtnieks var iegūt konkrētus rīcībspējas veidus, taču nesaskatot kopsakarības, grafiki var kļūt par tādu pašu atkarību veicinošu apstākli, kā piemēram, ubagošana vai resursu meklēšana pilsētvides atkritumu konteineros, tā ierobežojot rīcībspēju.

Līdzīgi kā ar citiem resursiem, ir iespējams vispārināt, ka bezpajumtniekiem trūkst arī apģērbs, kas daļai bezpajumtnieku rada nepieciešamību regulāri kopt, vai vismaz uzturēt šķietami tīru esošo drēbju kārtu, kā redzams šajā piemērā, kurā vīrietis dod padomu savai partnerei.

„Tu stulba esi? Tu stulba esi!?” (bļauj, paskatās uz bibliotekāri) Tu vispār saproti, kur Tu atrodi? Drēbes vajag tumšas pirkt nevis gaišas, šitās Tev uzreiz paliks netīras!” (bezpajumtnieks nokaunas, aiziet).

Šādi piemēri norāda ne tikai uz pakalpojuma grafika ietekmi uz cilvēku ikdienu (īpaši, ja reāla pakalpojuma saņemšana ne vienmēr ir iespējama saskaņā ar grafiku), bet arī pakalpojuma ierobežotības sekām kopumā. Tas rada paradoksālu situāciju, kad krīzes situācijā nonākušam cilvēkam nākas paļauties un piešķirt lielu nozīmi rakstītajai, pieejamajai informācijai (ko izjutu arī pats), taču atsevišķos gadījumos arī tā var izrādīties maldīga, kas savukārt rada nedrošību un ar laiku var rosināt uz šādu informāciju nepaļauties. Gan oficiālajos politikas dokumentos, gan citos etnogrāfiskos darbos par bezpajumtnieku patversmēm (skatīt, piemēram, Susser, 1996; Ravenhill, 2008) tiek uzsvērts, ka patversme ir pagaidu jeb īslaicīgas uzturēšanās vieta krīzes situācijā nonākušiem cilvēkiem.³²

Šī pagaidu dimensija ir svarīga patversmes uztverē, tātad arī indivīda rīcībspējas kontekstā. No vienas puses patversmes pienākums būtu nodrošināt tās klientiem iespējami labus sadzīves apstākļus, kā arī nodrošināt cilvēkiem iespēju komfortabli atpūsties, taču paradoksālā kārtā šādi sadzīves apstākļi, kuros indivīdam ir vērā ņemami ieguvumi, bet maza atbildība un pienākumi, var veicināt patversmju pārpildītību un nemotivēt cilvēkus meklēt patstāvīgu dzīvesvietu. Tomēr, no indivīda perspektīvas raugoties, tieši maksimāli droši un nemainīgi sadzīves apstākļi būtu labāks ”atpēriena punkts”. Tādi sīkumi kā tualetes papīra pieejamība, kas patversmē atradās apmēram 50% no mana uzturēšanās laika, neesošas kabīņu durvis tualetē/pīpētavā vai regulārie brīdinājumi neatstāt patversmē mantas bez uzraudzības

³² <http://www.ld.riga.lv/nakstpatversmes.html>

man traucēja identificēt patversmi ar drošu, mājīgu vietu. Taču par spīti šādu nianšu pastāvēšanai, ilgāku laiku atrodoties patversmē bija iespējams, balstoties iepriekšējā pieredzē un kopsakarībās, vismaz aptuveni paredzēt kādās situācijās un kuros brīžos būs iespējams piekļūt konkrētiem resursiem.

Nemot vērā bezpajumtnieku vispārīgo resursu ierobežotību (un patversmi kā to iespējamās iegūšanas vietu), tieši bezpajumtnieku patversme kļūst par vietu, kurā visbiežāk izpaužas bezpajumtnieku rīcībspēja, kas balstīta attiecībās ar sabiedrisku iestādi, pašvaldības institūciju. Šeit jāatzīmē, ka patversmei vajadzētu kļūdēt individuālu apjukumu un neziņu, un būt bezpajumtnieka palīgam finansiālas patstāvības atgūšanā, taču vienlaicīgi arī funkcionēt strukturētos veidos, kas bezpajumtniekiem ir saprotami. Bezpajumtnieku patversmei neeksistējot ārpus vispārējās sabiedrības, neefektīvas nozīmes bieži tiek piešķirtas arī pārprotot pašas patversmes darbības principus, mēģinot risināt individuālu apjukumu, kā šajā aptuvenajā sarunas atstāstā, kurā bezpajumtnieks pārtrauca publisku psihologa lekciju ar savu stāstu.

Bezpajumtnieks: *„Es jums pateikšu, ja, es strādāju servisā astoņi gadi (..) Nu un nav vairāk darbs tagad, jo ar veselību problēmas un ko darīt. Jūs man pasakiet ko man darīt nu?”*

Darbiniece: *„Nē, Tu nemaz nesaki par tām problēmām – viņam zāles ir, klausieties, izrakstītas, bet viņš nopērk kaut ko citu pa to naudu un tad sūdzas ka ar veselību problēmas. Kā tad lai viņam nav tās problēmas?”*

Bezpajumtniece: *„Paļaujies uz sevi un dari kko!”*

Bezpajumtnieks: *„Vienkārši, ko man darīt!?”*

Bezpajumtniece: *„Kursos vari iet, skatīties apkārt kas notiek, mēģināt izkruķīties, kā jau visi te mēģina!”*

Bezpajumtnieks: *„Ko es varu izdomāt, ko?”*

Patversmes grafiki un to veicinātā laika uztvere, neefektīvi nozīmju piešķiršanas gadījumi un daļēji iztrūkstošā pienākuma dimensija, kā arī ierobežota socializēšanās, veido sava veida nabadzības apli, kurā, nepārvarot vismaz kādu no šīm dimensijām, rīcībspējas realizācija ar mērķi iegūt finansiālu patstāvību ir izteikti problemātiska. Lai gan patversmē neapšaubāmi pastāv nevienlīdzīgas varas attiecības, bezpajumtnieki un patversme (vai tās darbinieki) nekādā gadījumā nav konkurenti attiecībā uz ierobežotiem resursiem. Atsaucoties uz ideju par aģentūru, kā veidu kā cīnīties par resursiem (Archer, 1996: 307), ir jāmin, ka abu iesaistīto pušu darbība ir vērsta uz resursu piešķiršanu vienai no iesaistītajām pusēm – bezpajumtniekiem. Šī empīrisku datu analīze, tāpat kā vispārīgs patversmes un dienas centra

apstākļu raksturojums bezpajumtnieku rīcībspēju ievieto konkrētā nabadzības kontekstā. Savstarpēji sasaistot laukā veiktus novērojumus un ievietojot tos aģentūras kontekstā, tāpat kā lielāka apstākļu kopuma ietvarā, ir iespējams atbildēt uz pētījuma sākumā uzdotajiem jautājumiem, tāpat kā izteikt priekšlikumus tālākai institūciju darbības uzlabošanai.

6. SECINĀJUMI, PRIEKŠLIKUMI

Šī bakalaura darba mērķis bija noskaidrot, ko nozīmē dzīvot bezpajumtnieku patversmē, kas ietekmē bezpajumtnieku un kas veido tā ikdienu. Tika noskaidrots, ka patversmē uzturas cilvēki no dažādiem sociāliem slāņiem; cilvēki, kuri saņem pabalstus, cilvēki, kuri strādā gadījuma rakstura darbus, cilvēki, kuriem ir oficiālas darba vietas, kā arī cilvēki, kuri ir attālinājušies no valdošās sociālās dzīves organizācijas, kā rezultātā nesaņem tiešu finansiālu atbalstu no valsts, kā arī nav nodarbināti. Atšķirīgā patversmes iemītnieku finansiālā un sociālā stāvokļa dēļ nabadzība tiek piedzīvota dažādi. Tā rezultātā vispārinājumi par vienādām patversmes iemītnieku darbībām vai to motīviem būtu drīzāk pretenciozi, taču pat ne-universāli kulturāli fenomeni var pastāstīt par cilvēku ieradumiem un ar tiem saistītajām perspektīvām (Geertz, 1973: 44), šajā gadījumā par pašvaldības iestādē esošajiem apstākļiem un potenciālajām cilvēku iespējām tajos realizēt savus mērķus. Šo mērķu un apstākļu skaidrojumam tika pielietota aģentūras teorija, koncentrējoties uz rīcībspējas jēdziena klātesamību nabadzības kontekstā.

Bezpajumtnieku patversme tās iemītniekam ir iestāde, kas sniedz konkrētus pakalpojumus un resursus, taču tās uzbūves un piedāvāto pakalpojumu rakstura dēļ, tā iegūst arī izteikti sociālu dimensiju, kalpojot kā informācijas un resursu apmaiņas vieta. Daļai patversmes iemītnieku patversme pilda tās pašdeklarēto "īslaicīgā patvēruma" funkciju, taču lielai daļai cilvēku patversme ir kļuvusi ne tikai par pastāvīgu mītnes vietu, bet kļuvusi arī par personiski tuvu telpu, kur tiek uzturēti kontakti un pavadītas dienas tieši patversmes un diena centra apmeklētāju sabiedrībā.

Atrodoties bezpajumtnieku patversmē, saistoši ir izprast nabadzības realitāti, jo vairākas patversmē esošās saziņas normas ievērojami atšķiras no plašāk sabiedrībā izplatītajām. Kopējās patversmes norises un bezpajumtnieku lomu tajās ir iespējams aptvert, tās skaidrojot caur aģentūras perspektīvu, koncentrējoties uz aģentu kā nozīmes subjektu. Aplūkojot aktivitātes, kas ir saistošas bezpajumtniekiem un bezpajumtnieku līdzdalību patversmes norisēs noderīgi ir nošķirt (vispārīgo) aģentam piemītošo aģentūru, un aģenta (apzināto) rīcībspēju. Bezpajumtnieku prasme realizēt savu rīcībspēju tieši ietekmē viņu dzīves.

Lai gan bezpajumtnieki patversmē un dienas centrā ieņem arī submisīvu lomu – pret tiem bieži tiek pacelta balss un tiem nākas pakļauties patversmes darbinieku noteikumiem, vismaz to klātbūtnes laikā, atrodoties šajās institūcijās bezpajumtnieki noteikti realizē savu rīcībspēju tieši interakcijā ar pakalpojumu sniedzējiem un pakalpojumu saņemšanas noteikumiem. Attiecībā uz konkrētu aģentūras veidu piemišanu bezpajumtniekiem uzturēšanās patversmē

gan sniedz tiem aģentūru nozīmīgi ietekmēt savas dzīves, gan arī to ierobežo. Tajā pat laikā aģentūra patversmē ir fleksibla, daudzos gadījumos vismaz atsevišķiem indivīdiem, savas darbības dēļ, iegūstot vairāk rīcībspējas konkrētās jomās, vai interakcijā ar konkrētiem patversmes darbiniekiem vai iemītniekiem. Šī iemesla dēļ precīza rīcībspējas aprakstīšana attiecībā uz, piemēram, vakariņu ieturēšanu patversmē būtu ļoti apjomīga, par katru šādu norisi reflektējot vairāku lappušu garumā, kas šajā darbā nebija iespējams.

Šī darba ietvaros lauka izpēte tika veikta, izmantojot kvalitatīvas pētījuma metodes, izteikti koncentrējoties uz līdzdalības novērojumu, pie katras iespējas to dokumentējot lauka darba dienasgrāmatā. Reflektējot par lauka darba norisi, jāsaka, ka tajā pielietotās metodes deva plānotos rezultātus. Taču pirms pētījuma veikšanas tikai daļēji apzinātās valodas barjeras dēļ, atkārtojot identisku pētījumu, ja tas būtu iespējams, es visticamāk izvēlētos pavadīt laukā vairāk laika problēmas padziļinātai un detalizētai izpētei. Atrodoties laukā, mana loma bija skaidri definēta, cilvēkiem pret mani attiecoties kā pret jebkuru citu bezpajumtnieku, taču daļā gadījumu pastiprināti akcentējot manu studenta lomu un vecumu. Savu izvēlēto pētnieka pozīciju es vērtēju kā veiksmīgu un pielāgotu attiecīgās vides izpētei, jo, ņemot vērā ierobežoto pētījuma apjomu un pastāvošās komunikācijas grūtībās, ar divām nedēļām varētu būt bijis nepietiekoši iesaistīto cilvēku uzticības iegūšanai un aizdomu kļiedēšanai, prezentējot sevi kā pētnieku.

Nabadzība bezpajumtnieku vidū bieži tiek normalizēta ar humora un ikdienas aktivitāšu palīdzību, tajā pašā laikā tai esot problemātiskai dažādos ikdienas aspektos, kā, piemēram, sev saistošo pakalpojumu saņemšanā institūciju darba laika ietvaros un sev piederošo resursu veiksmīgā pārvaldībā. Nabadzība kā resursu trūkums tās visdažādākajās izpausmēs ir aktuāla sarunu tēmu bezpajumtnieku ikdienā, taču, apzinoties vispārīgos apstākļus, tā iegūst problemātisku dimensiju tikai retās, saspīlētās situācijās, piemēram, veselības problēmu gadījumā vai situācijās, kad bezpajumtnieku starpā ir jāsadala kopīgi resursi.

Bezpajumtnieku komunikācijā ar patversmes darbiniekiem, izteikti nozīmīga ir neoficiālā komunikācijas dimensija, kas ir attīstītāka tieši sieviešu - darbinieču un bezpajumtnieku starpā, kas var nodrošināt atsevišķiem bezpajumtniekiem vairāk rīcībspējas patversmes un dienas centra ietvarā. Kā nozīmīgākā šeit ir minama fleksiblā pārkāpumu sodīšanas sistēma, ko patversmes darbinieki mēģina veidot drīzāk audzinošu kā precīzu, dodot iespēju bezpajumtniekiem veikt kādus patversmes uzkopšanas vai apsaimniekošanas darbus. Tas var sniegt ne tikai kādu materiālu ieguvumu un turpmākas personiskākas attiecības ar personālu, bet arī palielināt indivīda rīcībspēju, tam apzinoties sevi ārpus patversmes pamata struktūrām. Bezpajumtnieku savstarpējā komunikācija norisinās gan publiski, piemēram, spēlējot novusu, gan veidojot mazākas grupas, piemēram, pie pusdienu galda. Lielā daļā gadījumu

bezpajumtnieku tuvākie paziņas ir viņu istabiņu un apdzīvojamā stāva biedri, taču aktuāla ir dalīšanās interešu grupās, atsevišķiem cilvēkiem regulāri pavadot laiku, piemēram, spēlējot šahu, vai lietojot alkoholu. Patversmes un dienas centra ietvaros konfliktsituācijas visbiežāk rodas pēkšņi, neuzmanības dēļ, un lielākoties ātri norimst. Bezpajumtnieku starpā norisinās resursu, piemēram, vakariņu talonu un informācijas apmaiņa.

Atbilde uz jautājumu par bezpajumtnieku ikdienu ietekmējošiem faktoriem un motivāciju veikt tajā izmaiņas problēmas sarežģītības, kā arī manas personiskās intereses dēļ ir viskomplicētākā. Pirmkārt, veidu kā bezpajumtnieki aplūko apkārtējās norises un savu dzīvi, ietekmē viņu pašapziņa un pašnovērtējums, kas absolūti lielākajā daļā gadījumu ir vērtējams kā zems. Otrkārt, bezpajumtnieku ikdienu tiešā veidā ietekmē patversmes un dienas centra pakalpojumu grafiki, kas bieži, arī tikko minētā zemā pašnovērtējuma dēļ, bezpajumtniekiem kļūst par atkarības attiecību objektu. Treškārt, izmaiņas vai statistiku bezpajumtnieku dzīvēs nosaka tādu nozīmju piedēvēšana objekta – interpretanta saistību izveidē, kas atšķiras no attiecīgās struktūras darbības principiem vai fizikas likumiem, kas šīs atšķirības dēļ ir vērtējamas kā neefektīvas un skar abus iepriekš minētos faktoros.

Runājot par neefektīvu nozīmju piedēvēšanu vai problēmām to piešķiršanas procesā, šis fenomēns atstāj iespaidu arī uz indivīda realizēšanos attiecīgā sociālekonomiskajā kontekstā un rīcībspēju ietekmēt vispārīgus, kā arī tieši sev nozīmīgus notikumus. Jebkura cilvēka rīcībspēja konkrētā brīdī ir ierobežota, un cilvēkam atrodies dažādos sociālos kontekstos viņa spēja piešķirt nozīmes un vērtības ievērojami atšķiras, taču šajā bezpajumtnieku patversmes analizē es vēlos uzsvērt, ka ekonomiskā kontekstā, tieši ilgstoša neefektīvu nozīmju piešķiršana rezultējas ilgstošā nabadzībā. Pēc iepazīšanās ar atsevišķu bezpajumtnieku dzīvesstāstiem būtu absurdi apgalvot, ka neefektīva nozīmju piešķiršana ir minams kā izplatīts cēlonis cilvēku nonākšanai patversmē (it īpaši tāpēc, ka daļā gadījumu patversme tiek skatīta kā pozitīvs pakāpiens, arī ceļā uz re-integrēšanos sabiedrībā), taču es vēlos apgalvot, ka lai gan iemesli cilvēku nonākšanai patversmē ir visnotaļ dažādi, tieši izplatīta neefektīvu nozīmju piešķiršana ir vienojošs elements attiecībā uz cilvēku ilgstošu uzturēšanos bezpajumtnieku patversmē. Neefektīvu nozīmju piešķiršana ir skatāma kā aģenta rīcībspēju tieši ierobežojošs faktors, kas neatkarīgi no valsts, pašvaldības, vai kāda indivīda darbībām aģenta finansiālās situācijas uzlabošanas virzienā (citiem vārdiem sakot – aģentūras pieauguma) saglabās aģenta rīcībspēju vismaz proporcionāli ierobežotu.

Kā jau vairākkārt darbā esmu norādījis, tieši interpretantu pievienošana objektiem nostāda aģentu rīcībspējas pozīcijā pret attiecīgo fenomēnu, līdz ar interpretanta esamību apzinoties savu iespēju to ietekmēt. Šāds secinājums var tikt maldīgi interpretēts saistot inteliģenci vai psiholoģisku stāvokli ar spēju saskatīt kopsakarības. Lai gan procentuāli pastāv

korelācija, patversmē atrodies mazāk cilvēkiem, ar, piemēram, augstāku izglītības līmeni, vairāk – ar zemāku, visbiežāk iemītnieki ir ieguvuši vidējo profesionālo izglītību, un bezpajumtniecības problēma un rīcībspējas trūkums nebūt nav aktuāls izglītības līmeņa dēļ.³³ Konkrētu interpretantu pievienošana objektam ir saistīta galvenokārt ar pieredzi un iepriekšējās saistības novērošanu piemēram, redzot apmākušās debesis rēķinoties ar lietus iespējamību (Kockelman, 2007: 383). Sniedzot atbildes uz pētījuma sākumā uzdotajiem jautājumiem jāsecina, ka pētījuma mērķis tika sasniegts, iegūstot un analizējot kvalitatīvus datus par bezpajumtniecību un bezpajumtnieku patversmi, tematiem kas līdz šim Latvijā kvalitatīvi ir pētīti maz, lielākoties bezpajumtniekus prezentējot sabiedrībai kā skaitlisku lielumu.

Izstrādājot savu lauka darbu un veicot novērojumus, man radās vairāki ieteikumi, kas varētu izrādīties noderīgi, domājot par bezpajumtnieku patversmes attīstību. Kopējo bezpajumtnieku sociālo marginalizāciju daļēji mazinātu filmēšanas un fotogrāfēšanas lieguma atcelšana patversmē, kas ļautu plašākai sabiedrībai ne tikai ielūkoties bezpajumtnieku dzīves apstākļos, bet arī identificēties ar cilvēkiem, kas dažādu iemeslu dēļ uzturas šajās iestādēs.

Neformālā komunikācija darbinieku un iemītnieku starpā noteikti ir vērtējama pozitīvi un tās kontrolēta attīstība būtu solis bezpajumtnieku sociālas integrācijas virzienā. Lai gan to ir iespējams saistīt ar lielāku iespējamo korupcijas risku, tieši cilvēcisks kontakts bez pajumtes palikušiem cilvēkiem bieži ir iztrūkstošs un nepieciešams. Papildus tam, veicināma būtu Rīgas patversmes tieša sadarbība ar Rīgas pašvaldību, kas varētu piedāvāt atsevišķām, motivētām patversmes iedzīvotāju grupām veikt, piemēram, sīkus remontdarbus, pretī piedāvājot kādu pakalpojumu, samaksu vai īstermiņa nodokļu atlaidi. Šāda prakse ļautu bezpajumtniekiem gan labāk apzināties savu vērtību, gan attālinātu tos no patversmes struktūrām, tā piešķirot tiem vairāk rīcībspējas.

Kā norāda citu pētnieku (skatīt Desjarlais, 1997), kā arī mani lauka darba novērojumi, un populārzinātniski video materiāli par bezpajumtniekiem, visveiksmīgāk nabadzība tiek pārvarēta tieši bezpajumtniekiem kooperējoties, pēc dzīves patversmē kopīgi apdzīvojot kādu pašvaldības piešķirtu vai patstāvīgi iegūtu dzīves telpu.³⁴ Šāda stratēģija ir izteikti veiksmīga, jo ļauj bezpajumtniekiem ne tikai apvienot finanšu resursus, bet arī, balstoties kopīgā

³³ Patversmes/naktspatversmju klientu aptaujas rezultāti Sk. 21.05.2013

http://www.google.lv/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.sus.lv%2Ffiles%2FPatversmes_anketesana_2012.doc&ei=34-bUemhA6n74QS1iYCgCA&usg=AFQjCNFomiL5_yhR0-jkRAiYrw4kErjAYA&sig2=Sgstgg45h7nEq1GTSJGrcA&bvm=bv.46751780,d.bGE

³⁴ Ross Kemp: Extreme World - Series 2, Episode 03 - Glasgow 2012 Sk. 20.05.2013.

http://www.dailymotion.com/video/xtp8eh_ross-kemp-extreme-world-203-glasgow_shortfilms#.UZpE60pmOSo

pieredzē, vairojot savu rīcībspēju un biežāk saskatīt objektu - interpretantu saistības, kas palīdz ne tikai dzīvojamās platības apsaimniekošanā un tēriņu plānošanā, bet arī kopējā dzīves vadīšanā. Šāda iniciatīva noteikti būtu aktualizējama arī Latvijā.

Positīvi vērtējama ir īpaši jaunāko sociālo darbinieču aktivitāte dienas centrā, dažādojot radošo darbnīcu norisi. Kā atklājās dažādās ES motivācijas projekta aktivitātēs, daļai bezpajumtnieku ir nepieciešams nedaudz vairāk laika un individuālākas pieejas konkrētu prasmju apgūšanai, tāpēc šādu individuālu pieeju es ieteiktu pielietot, cik vien bieži tas ir iespējams. Pretrunā oficiālajai informācijai, mana lauka darba veikšanas laikā dienas centrā nebija jāpiedalās nodarbībās vai jāveic līdzdarbības pasākumi, lai saņemtu pusdienas.³⁵ Es aicinu veicināt radošo darbnīcu un cita veida aktivitāšu norisi dienas centrā un uzsākt to praktizēšanu arī patversmē, izveidojot kāda veida atalgošanas shēmu indivīdiem, kas izvēlas šajās aktivitātēs iesaistīties. Lai gan šāda politika noteikti prasītu papildus līdzekļu ieguldījumu šajās iestādēs, nepieciešamie līdzekļi mēnesī varētu nepārsniegt dažus simtus latu, taču piedalīšanās šāda veida aktivitātēs ļautu bezpajumtniekiem ne tikai uzlabot savu pašvērtējumu, bet arī labāk apzināties savu vietu plašākā sociālā kontekstā, iespējami apgūstot jaunas prasmes un attīstot savas komunikācijas spējas.

Attiecībā uz turpmāko bezpajumtniecības izpēti, lai gan tās cēloņu izpēte ir nozīmīga, to skatīšana un risināšana kopējā valsts labklājības līmeņa kontekstā ir liels, laikietilpīgs un izteikti kompleks process. Domājot tieši par bezpajumtniecības samazināšanu, es mudinātu pievērsties drīzāk tās dažādajām dimensijām un apstākļiem, tā ne tikai padarot bezpajumtniecību saprotamāku, bet arī ļaujot izveidot konkrētas stratēģijas cilvēku rehabilitēšanai vispārējā sociālā vidē. Lai gan bezpajumtniecība kā fenomens tuvākajā laikā visticamāk nebeigs eksistēt, tieši bezpajumtniecības ilglaicība ir akūta un risināma problēma.

Tāpēc īpaši noderīgi un jēgpilni būtu tālāki pētījumi, izmantojot kvalitatīvas pētījuma metodes, kas ļautu risināt šo problēmu pielietojot no lejas piemērotu perspektīvu, kas šobrīd ir iztrūkstoša un, pēc manas pārliecības, absolūti nepieciešama, ja vēlamies panākt situācijas uzlabošanu.

³⁵*Dienas centrs bezpajumtniekiem un maznodrošinātajiem* Sk. 26.05.2013. <http://www.ld.riga.lv/dienas-centrs-bezpajumtniekiem-un-maznodrosinatajiem.html>

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Althusser, L. (1970) *Ideology and Ideological State Apparatuses* In L. Althusser (Ed.), *Lenin and Philosophy and other Essays*. New York: Monthly Review Press.
2. Althusser, L. (1973) *Reply to John Lewis* in *Essays in Self-Criticism* (1976). London: New Left Books, pp. 33–100.
3. Amborn, H. (1999) *Comments on Peter Pel's Professions of Duplexity*. *Current Anthropology* volume 40.
4. Archer M., (1996) *Culture and Agency: the place of culture in social theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Barker, C. (2005) *Cultural Studies: Theory and Practice*. London: Sage Publications.
6. Bernard, H. R. (2000) *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* Walnut Creek: AltaMira Press.
7. Bourdieu, P. (1970) *Forms of capital*. In J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory Research for the Sociology of Education* New York, London: Greenwood Press.
8. Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. London: Cambridge University Press.
9. Bourdieu, P. (1986) *The forms of capital*. In J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood, pp. 241-258.
10. Bourgois P. (1995) *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Bourgois, P. (2001) *Culture of Poverty*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Oxford: Pergamon.
12. Bushman, B. and Baumeister, R. (2002) *Does self-love or self-hate lead to violence?* *Journal of Research in Personality* 36, pp. 543-545.
13. Callinicious, A. (2004) *Making history : agency, structure, and change in social theory*. Boston: Brill Academic Publishers.
14. Chagnon, N. (1974) *Studying the Yanomamö*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
15. Cohen, Y. (1974) *Man in Adaptation: The Cultural Present*. Chicago: Transaction Publishers.
16. Davis, P. (2006) *Poverty in time: Exploring poverty dynamics from life history interviews in Bangladesh*. Manchester: Chronic Poverty Research Centre.
17. Desjarlais (1997) *Shelter Blues: Sanity And Selfhood Among The Homeless* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

18. Desjarlais, R. (1994) *Struggling Along: The Possibilities for Experience among the Homeless Mentally Ill*. *American Anthropologist*, Volume 96, pp. 886–901.
19. Dohan, D. (2003) *The Price of Poverty*. Berkeley: University of California Press.
20. Elias, N. (1978) *What is Sociology?* London: Hutchinson.
21. Emerson, R. (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes* Chicago: University of Chicago Press.
22. Emirbayer, M., Mische, A. (1995) *What is Agency?* *Social Theory* Vol 14, No. 2.
23. Geertz, C. (1972) *Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight*. *Daedalus* Vol. 101 No. 1.
24. Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic, p. 44.
25. Ghail, M (1994) *The making of men: masculinities, sexualities and schooling* Buckingham: Open University Press.
26. Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
27. Karp I. (1986) *Agency and social theory: A review of Anthony Giddens*. *Am. Ethnol.* Vol. 13 No. 1., p. 137.
28. Kockelman, P. (2007) *The Relation between Meaning, Power, and Knowledge* *Current Anthropology*, Volume 48.
29. Lessa, I. (2006) *Discursive struggles within social welfare: Restaging teen motherhood* *British Journal of Social Work* LAPU.
30. Lewis, O. (1966a) *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty* San Juan and New York. New York: Random House.
31. Lewis, Oscar (1964) *Pedro Martinez – A Mexican Peasant and His Family*. New York Random House.
32. Lewis, Oscar (1996 (1966)) *The Culture of Poverty*. In G. Gmelch and W. Zenner, eds. *Urban Life*. Long Grove: Waveland Press.
33. Li, T. M. (1999) *Transforming the Indonesian Uplands Marginality, Power and Production* Halifax: Overseas Publishers Association.
34. Liebow, E. (2003) *Tally's Corner, A Study of Negro Streetcorner Men* Lanham: Rowman & Littlefield publishers inc.
35. MacCormack P.C. (1980) *Nature, Culture and Gender: a critique* in (ed. MacCormack & Strathern), Cambridge: Cambridge University Press.
36. Marger, M. (2007) *Social Inequality: Patterns and Processes*. New York: McGraw-Hill Companies, Incorporated.

37. Ortner S. (1984) *Theory in Anthropology Since the Sixties. Comparative Studies in Society and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
38. Ortner, S. B. (2001) *Specifying Agency: The Comaroffs and Their Critics*. *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 3, London: Routledge.
39. Page B. J, and Singer, M. (2010) *Comprehending Drug Use Ethnographic Research at the Social Margins*. New Brunswick. New Jersey and London: Rutgers University Press.
40. Payne, R. (2005) *A framework for understanding poverty*. (4th edition) Highland, TX: aha! Process, Inc.
41. Prout, A. (2005) *The Future of Childhood: Towards the Interdisciplinary Study of Children* London: Routledge.
42. Rapport, N. and Overing, J. (2000) *Social and cultural anthropology: The key concepts*. London and New York: Routledge.
43. Ravenhill, M. (2008) *The Culture of Homelessness*. Burlington: Ashgate Publishing Ltd.
44. Rose, D. (1987) *Black American Street Life: South Philadelphia, 1969-1971*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
45. Seidman, I. (1998) *Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences*. New York: Teachers College Press, p. 9.
46. Simmel, G. (1976) *The Metropolis and Mental Life* *The Sociology of Georg Simmel'* New York: Free Press.
47. Susser, I. (1996) *The Construction of Poverty and Homelessness in US Cities*. *Annual Review Anthropology*.
48. Taylor, C. (1985) *Philosophical Papers: Volume 2*. *Philosophy and the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
49. Taylor, C. (1989) *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* Cambridge: Harvard University Press, p. 465.
50. Weber, M. (1947) *The theory of social and economic organization*. New York: The Falcon's Wing Press.
51. Young, I. M. (2000). *Five faces of oppression*. In M. Adams, (Ed.), *Readings for Diversity and Social Justice*. New York: Routledge, p. 53.

PIELIKUMS

*5.1.att. Dienas centra ēka Katoļu ielā 57, Rīgā*³⁶

³⁶ <http://www.velve-ae.lv/lv/dienas-aprupes-centrs-riga-katolu-57>

Bakalaura darbs „Izdzīvošanas stratēģijas pilsētvidē: Dzīve patversmē” izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Kristians Zalāns

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītāja: Dr. Ieva Raubiško

Recenzente: Mag. soc. Zane Linde-Ozola

Darbs iesniegts kultūras un sociālās antropoloģijas bakalaura studiju programmā
03.06.2013.

Metodiķe:

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījumu komisijas sēdē

Komisijas sekretāre: